

АБАЙ

КУНАНБАЄВ

A

K

Абай Кунанбаєв (1845—1904)—видатний казахський поет-просвітник, основоположник казахської національної літератури. В епоху соціального гноблення та мракобісся творчий геній Абая підніс рідну літературу до вершин мистецтва.

Кращі зразки філософської, соціальної, пейзажної та інтимної лірики поета вперше пропонуються читачеві в українських перекладах.

ПЕРЛИНИ СВІТОВОЇ ЛІРИКИ

АБАЙ
КУНАНБАЄВ

АБАЙ
КУНАНБАЄВ

ПОЕЗІЇ

З казахської

ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРО» КИЇВ — 1974

С(Каз)
К91

*Впорядкування, вступна стаття
та примітки*

*Ісхака Дюсенбаєва*_____

© Видавництво «Дніпро», 1974

К $\frac{70403-124}{\text{М } 205(04)-74}$ 416—74

ВЕЛИЧ АБАЯ

Здіймайся ж бо, пісне, увись!
Над степом, як птах, пронесись!
Залишся бриніти й для тих,
Хто прийде за нами колись.

Абай Кунанбаев

Сяючою вершиною казахської класичної поезії, основоположником нової казахської культури вважають Абая, мислителя і поета, сина свого народу і свого часу, котрий, як і належить вершині, піднісся над часом і відкрив народіві простір, не бачений доти.

У ХІХ сторіччі Казахстан був відсталою, феодальною країною. Кочове скотарство посідало панівне місце в економіці; примітивні форми господарювання, патріархально-родовий побут, феодальні усобиці та нещадна експлуатація трудящих — все це гальмувало розвиток економічного, політичного і духовного життя казахського народу.

Лише приєднання до Росії у середині ХІХ сторіччя вивело Казахстан із становища політичної ізоляції, ліквідувало небезпеку поглинення сусідніми феодальними державами, сприяло економічному об'єднанню казахів. Під благотворним впливом ідей російської демократії формувалися

суспільно-політичні та філософські погляди видатних казахських просвітителів-демократів, серед яких почесне місце належить Абаю Кунанбаєву, великому поету, засновнику писемної літератури в Казахстані.

Все життя письменник присвятив народові, за пеклій, відчайдушній боротьбі проти животіння й нецтва, за світоч мудрості й знання, за право і гідність простого казаха. Нині у Казахстані, вирваному з мороку гноблення і злидарства соціалістичною революцією, на повен голос звучить слово Абая. Всенародна шана величає ім'я поета, який торував світлий шлях мислі крізь темряву епохи. «Прихильник критичного розуму, освічений і полум'яний борець за культуру, трагічний одинак у страшному колі святенників, зашкарублих сивобородих старшин-феодалів, Абай був видатною фігурою не лише в історії свого народу, але й в історії всього Близького Сходу»*.

* * *

Народився Абай 1845 року в Чингиських горах Семипалатинської області в кочовищі роду Тобикти. Батько Абая, суворий, свавільний старшина роду Кунанбай, мав чотирьох дружин, і в

* Мухтар Ауезов. Абай Кунанбаев.— У кн.: Абай Кунанбаев. Стихотворения. Поэмы. Проза. М., Гослитиздат, 1954.

атмосфері незлагод полігамної феодальної сім'ї минуло дитинство майбутнього поета. Лише матері, розумній та добросердій Улжан, Абай завдячує відчуттям затишку й ласки в неласкавій своїй родині. Ім'я «Ібрагім», що дав синові батько, вона замінила пестливим — Абай, що значить обачний, вдумливий.

До дев'яти років Абай виховувався в аулі, згодом, сподіваючись мати в синові помічника у феодальних справах, Кунанбай відправляє його вчитися в медресе семипалатинського мулли Ахмет-Різи. Здібний і старанний хлопчик пожадно вбирає в себе знання: ні піст, ні п'ятикратні молитви, ні премудрості корана не можуть приглушити прагнення до навчання. Порушуючи суворий статут медресе, Абай відвідує російську школу, захоплюється східними поетами, у двадцять років сам починає писати вірші.

Ми знаходимо лише кілька поезій і згадок сучасників про цей період творчості Абая. Тут і наслідування східної класики в інтимній ліриці, і вірші-експромти на зразок творчості акинів-імпровізаторів. «Відомі лише перші рядки віршів, присвячені коханій поета — Тогжан, — пише М. Ауезов. — Тільки в усному прозовому переказі зберігся «айтис» (пісенне змагання) молодого Абая з дівчиною-акинем Куандик. Слабкий розвиток письменності в тодішньому Казахстані зумовив і відсутність листів, мемуарів... що могли б

зберегти юнацькі вірші Абая та освітити його біографію. Неабияке значення при цьому мало й ставлення до поета взагалі, характерне для феодално-байського середовища того часу. Якщо народ з глибокою повагою ставився до поетичної творчості і високо шанував звання акина, то родовиті баї з самовдоволеною гордістю говорили: «Дяка богу, з нашого племені не виходило жодного бакси чи акина». Ця зневага знаті до професії поета пояснює те, що в рідних аулах Абая не збереглося ні його ранніх творів, ані навіть переказів про його поетичну діяльність ранньої пори. І сам Абай під впливом таких поглядів на поета часто приписував свої тодішні вірші своїм молодим друзям.

Тим часом Кунанбай вирішив припинити навчання сина з тим, щоб залучити його до обтяжливих родових справ. Однак молодий Абай не може примиритися з несправедливістю й жорстокістю батька, юнак намагається полегшити долю кривджених і виносить неупереджені рішення. Майбутньому письменнику відкривається вся згубність родової боротьби, істинний смисл розбрату, що штучно розпалюється царизмом. Тепер він всіляко ухиляється від підступних батькових справ і посилено займається самоосвітою.

Симпатії до народу, тяжіння до російської культури, обурення сваволею степової знаті, вільнодумство Абая, який в'їдливо й нещадно висміює

невігласів мулл і ходж, що оббирають і обдурюють народ,— все це викликає сутички Кунанбая з сином, котрі закінчуються розривом.

Двадцятисемирічний Абай стає господарем своєї долі. Він продовжує вивчення російської мови, що змушений був кинути його в дитинстві. Його друзі — акини, степова молодь з простих казахів, кращі представники російської інтелігенції з засланих революціонерів, серед яких були ідейні учні М. Г. Чернишевського. У 60—70-х роках формуються демократичні й просвітительські переконання Абая. В неабиякій мірі сприяли цьому постійне листування й зустрічі із засланцями-росіянами, які з виключною увагою і чуйністю допомагали самоосвіті Абая. Ця дружба була для поета уроком братерства на все життя, і цей урок він залишив казахам у віршах, закликаючи їх навчитися відрізнити російський народ від царських колонізаторів.

Допомагаючи Абаю в його пошуках знань, друзі Абая і самі чимало взяли від нього, користуючись його глибокими знаннями з історії, права й мистецтва, економіки й соціального побуту багатьох народів, споріднених казахам.

Знайомство з духовною культурою російського народу (Пушкін, Лермонтов, Салтиков-Шчедрін— імена, які вперше саме з вуст Абая почув казахський народ) розширило обрії поета, відкрило для нього невичерпну скарбницю думки.

Демократизм Абая, його суспільно-літературна діяльність викликали ненависть до нього феодално-байської верхівки та царської адміністрації. За наказом семипалатинського військового губернатора над Абаєм було встановлено негласний поліцейський нагляд. Десять років — з 1876 по 1886 р.— продовжувалось судове переслідування Абая, організоване казахською знаттю за підтримкою омського генерал-губернатора. Вовча зграя баїв-феодалів з лютою ненавистю до кінця днів цькувала поета. Підкупамі, інтригами, залякуванням однодумців намагалися лишити його без учнів, без слухачів. Про одного з таких учнів-акинів, що перейшов на бік ворогів, пише Абай у вірші «Годував цуценя, жалів...».

Лише глибокий оптимізм, глибока віра поета в свій народ могли дати Абаю силу для безконтинентної боротьби з мракобіссям і неучтвом, що перетворювали казаха на покійного раба, пса, який за шматок м'яса стереже байську худобу. Висока гуманістична мета — боротьба за людину — була метою всього життя Абая. «Якби в моїх руках була влада,— писав він,— я відрізав би язик будь-кому, хто сказав би, що людина невинувата». Поет філософськи обгрунтовував свій історичний оптимізм: «Хто не зазнавав зла?.. Втрачає надію лише безвільний. Адже істина, що в світі немає нічого постійного, отже, і зло не вічне. Хіба після суворої, багатосніжної

зими не приходять весна — квітуча, повновода, прекрасна?»

Проте свідомість духовної самотності серед рідних серцю казахів, усвідомлення неможливості здійснити свої задуми за життя породжують трагічні ноти в творчості Абая.

Ні друга, ні сну, ні надії.
Пуста легкодумність чужа.
А старість — безжальна. Що вдію?
Життя — це отрута і лжа.

Або:

Добро я сіяв у ріллю.
А що на ній зійшло?..
Живу самотній, сльози ллю
І пожинаю зло.

І хоча в народі ім'я Абая овіяне славою і зігріте любов'ю, повітря навколо нього було отруєне жовчю ненависті і брудною клеветою. У цій задушливій атмосфері тяжкою втратою для поета була смерть його улюбленого сина Абдрахмана, що двадцятисемирічним помер від туберкульозу. На Абдрахмана, який закінчив Михайлівське артилерійське училище в Петербурзі і виховувався на кращих традиціях російської прогресивної демократичної думки, Абай покладав великі надії. Він бачив у синові свого наступника, продовжувача важкої й почесної справи за визволення народу. Невигойний біль ятрить серце поета, а доля вже готує йому нову уразу.

1904 року помирає від сухот молодший син, талановитий поет Магав'я. Горе враз підкосило Абая. Поет помер на шістдесятому році життя, переживши сина всього на сорок днів. Помер відрипутий нащадок старшини тобиктинського роду, та вічно жива летіла казахським степом натхненна його пісня.

* * *

Опісля юнацьких віршованих спроб, зайнятий самоосвітою та суспільною діяльністю, Абай лише під сорок років повертається до поезії. 1886 року в додатку до «Акмолинських обласних відомостей» з'являється вірш «Літо», під яким вперше поет поставив своє ім'я.

На цей час Абай був уже високоосвіченою людиною: прекрасним знавцем фольклору, східної поезії, російської класичної літератури. Частий відвідувач Семипалатинської міської бібліотеки, він знайомиться з творами давньогрецьких філософів: Сократа, Платона, Арістотеля, Спінози, у російському перекладі читає Спенсера, «Позитивну філософію» Льюїса, «Історію розумового розвитку Європи» Дрепера.

Останнє двадцятиріччя життя Абай цілком присвячує творчості. Казахський степ здобув у його особі не лише великого поета, а й мудрого порадника, мислителя, для якого біль простого

люду — власний клопіт і біль. Невідступна думка про долю рідного народу впливається в сповнені гіркоти нещадні рядки:

Всяк мотлох себе бієм величає,
Характер твій лица свого не має.
Навряд чи може статися на краще
Із тим, хто волі й прагнуть не здолає.

Лиш чвари й розбрат нині між братами,
Звичайі добрі знехтувані нами.
Ні щирості, ні злагоди в казахів!
Пропаций рід з убогими синами...

Майстерність Абая засвідчує кожна строфа. Тут і афористичні до їдкою сарказму відточені слова («Він брата з світу зжив — тепер ридає»), і сконденсована в густому рядку пронизлива думка («Нікчема дума думкою загалу»), і синівські любов і жаль в проникливому звертанні до народу («Народе мій, трударю мій забитий!») — попри всю сатиричність і викривальну силу малюнка, єдиний художницький штрих—займенник «мій», що виключає будь-яку зверхність повчання, містить увесь драматизм ситуації — так мати до дитини: «Горечко мое!..»

Сатиричне обдарування Абая розкривається уповні, коли він з гнівом і блискучою іронією малює комедію виборів міської влади, розвінчує демагогію, продажність і паразитизм феодальної верхівки («Волосним я нарешті став...»).

З винятковою психологічною точністю створює поет сатиричні портрети своїх співвітчизників («Душа мов мертва», «Буває, приятель-сусід...», «Чого він лащиться до всіх...», «Одного себе шанує...»), причому, як демократ, Абай таврує релігійно-фанатичні догми ісламу, висміює неучтво й пихатість нікчемних мулл.

Безпомилкове чуття і світлий розум мислителя підказали поетові єдино правильний шлях перетворення життя казахського народу. На противагу прибічникам панісламізму, пантюркізму та інших течій буржуазно-реакційного націоналізму, що проповідували об'єднання усіх народів, які сповідають іслам, у єдину державу під владою халіфа або турецького султана для боротьби з «невірними», Абай рішуче обрав шлях культурного перетворення лише через прилучення до культури російського народу та об'єднання зусиль трудящих різних націй.

«Головне — навчитися російської науки,— пише поет.— Наука, знання, добробут, мистецтво — все це у росіян. Для того, щоб уникнути пороків і досягти добра, необхідно знати російську мову і російську культуру.

Росіяни бачать світ. Коли ти знатимеш їхню мову, тоді на світ відкриються і твої очі...

Вивчай культуру й мистецтво росіян. Це ключ до життя. Якщо ти матимеш його, життя твоє стане легшим.

Узнавай у росіян добре, узнавай, як працювати й здобувати чесною працею засоби до життя. Якщо ти цього досягнеш, то навчиш свій народ і захистиш його від гноблення».

Свою епоху Абай називав важким часом. Усім змістом своєї поезії співець казахського народу заперечував існуючий політичний лад; суспільно-політичні погляди поета відбивали настрої трудящих мас з їхньою ненавистю до феодально-байської сваволі, до царату.

Проте, як демократ-просвітитель, Абай не бачив класового коріння гноблення, не міг зрозуміти антагоністичних суперечностей сучасного йому суспільства.

Ілюзії про можливість досягнення загального добробуту мирним шляхом знайшли місце як у віршах, так і в прозових філософських творах — «Напученнях» (Гакліях).

Будь-яка людина може розбагатіти, якщо буде «старанно трудитися, терпляче шукати», спираючись на науку, стверджував поет. Критику існуючого ладу, експлуатації та утискування Абай вів з ідеалістичних позицій, з точки зору «культурної доцільності» та «моральної повинності». Не володіючи об'єктивним критерієм для оцінки явищ суспільного життя, не знаючи, чим замінити... феодальний лад, він в окремих випадках приходив до реакційних висновків про необхідність повернення казахського суспільства до

вихідного ступеня його розвитку, ідеалізував первісний патріархально-родовий лад*.

Подвійним було і ставлення Абая до релігії. Поет не був атеїстом, хоч і критикував релігійну догматику, а офіційну релігію називав вигадкою жреців, що обдурюють довірливу юрбу. Мислитель ототожнював бога й природу, лишаючи для власного вжитку релігійні догми про безсмертя душі та саме буття бога. Він уявляв собі «очищену» релігію, яка може виникнути «на підставі знання», але відмову від будь-якої релігії вважав неможливою, оскільки релігія, за Абаєм, є однією з основ моральних стосунків між людьми. Тим часом, як демократ, Абай завжди ставив просвіту вище від релігії.

Попри всю обмеженість та суперечливість світогляду Абая, творчість його важко переоцінити. Непослідовність філософських поглядів відображала в самому зародженні передову думку казахського суспільства; вплив Абая на подальший розвиток культури казахського народу був неабияким.

«Три великих джерела живлять своїми соками творчість мудрого поета,— пише про Абая Мухтар Ауезов.— Одне з них — древньоказахська культура, відбита в усних та письмових пам'ят-

* Див.: Очерки по истории философской и общественно-политической мысли народов СССР, т. II, М., Изд-во АН СССР, 1956.

ках минулого, створених самим народом. У процесі глибокого й тісного спілкування з поетичною спадщиною рідного народу Абай зумів увібрати все найкраще і найцінніше з цього скарбу, збагатити свою поезію. Друге джерело— це кращі зразки східної культури: таджицька, азербайджанська, узбецька класична поезія. Це звернення до культури сусідніх народів, яке ми спостерігаємо з початку ХІХ сторіччя, було, безумовно, позитивним явищем для казахської культури. Третє джерело — це російська, а через неї й світова культура. Для епохи Абая саме звернення до цього джерела — головним чином до спадщини великих російських класиків, до нього зовсім не відомих казахському народу,— було фактом величезного прогресивного значення. Це... було запорукою майбутнього розквіту казахської культури.

Виключна самобутність, великий талант Абая виявилися в тому, що, звернувшись до згаданих трьох джерел, він не спотворив свого таланту ані фальшем, ні наслідуванням. Абай, як художник великого подиху, органічно вбирає в себе нову культуру. Однак при цьому він зберігає повністю свою яскраву індивідуальність художника і мислителя».

Вірші вісімдесятих років присвячені побуту казахського аулу, змалюванню проникливого образу жінки, прекрасної своєю любов'ю. Воздумам про

історичну долю рідного народу і в зв'язку з цим викриттю паразитичної феодалної верхівки. Сатиричний, ліричний, публіцистичний струмені намітилися в творчості Абая відразу і протягом двадцяти років лише поглиблювалися, набирали різних нових відтінків.

Людина і природа, їхня єдність і взаємозв'язок— ця тема породжує натхненні рядки, причому стихія природи і соціальна стихія співвідносяться, у зіткненні їх поет знаходить високі ноти невідомого драматизму («Осінь», «Як сонце свій погасить жар...», «Вже листопад. Вже час в аул...»).

Багата художня палітра Абая. Такі поліфонічні поезії, як «Весна», «Літо», «Ось вершник із беркутом...», є справжніми перлинами лірики; ніби єдиним подихом пише поет казахський пейзаж в різні пори року.

Радісним всеохоплюючим настроєм оновлення природи, тріумфуючим співом усього живого виповнено вірш «Весна» — гімн сонцю й життю, в якому немає нічого другорядного, все на першому плані, все в сліпучому сонячному промінні творить прекрасний багатоголосий хор.

І повняться співом не тільки гаї,
В овець і верблюдів теж співи свої.
Під поглядом теплим дерев і трави
Дзюркочуть, співають рвучкі ручаї.

І гуси статечно виходять на став,
І хлопчик яєць десь по гніздах надрав,
І птаха мисливець пуска на скаку,
Щоб той свою жертву зненацька дістав.

Ідуть на осоння старі й молоді,
Жеребчики й діти — вибрикуй! радій!
І небо пташине — все сонце і спів!..

У віршах Абая про пори року відчутний незвичайний, новий для казахської літератури погляд на природу, нова якість думок і почуттів, реалістичні деталі — все це нагадує Пушкіна, чия натхненна муза була взірцем для поета.

Пристрасний, сповнений зорових контрастів, стрімкої динаміки та сміливих яскравих порівнянь твір «Ось вершник із беркутом...». Нагнітання атмосфери боротьби беркута з лисицею, напруження кульмінаційної строфи —

Бій лютий вирує, і стежать мисливці за тим,
Як хижий птах неба зійшовся зі звіром земним.
Цвіт чорний з червоним злютився на білім снігу,
Аж кров на камінні... (і т. д.)—

дістає розрядку в несподіваних, точних рядках:
«Хижачка під ним затиха, немов наречена в обіймах свого жениха...»

Втім, Абай залишається прибічником діювого, активного мистецтва, яке виховує і підносить народ. Саме тому в центрі його уваги завжди людина, соціальна людина в її суспільному житті, суспільній практиці.

Поет різко виступає проти вікових підвалин зашкарублого феодального побуту, що перетворив казахську жінку на покірну безсловесну рабину. Вірші Абая, в яких він таврує ганебні риси мракобісся: калим, багатоженство («Красуня дівчина у хана жила...»),— пройняті благородним обуренням. Зображення жіночої долі на Сході набуває нового смислу в творчості Абая. Якщо раніше митці оспівували знадливу вроду й принади жінки-коханки або здебільшого зовнішній бік її трагічної долі, то казахський поет розкриває скорби душі жіночої. Цей духовний портрет, зворушливий і бентежний («Такі ваші милі слова...»), позначений великою моральною силою, почуттям людської гідності, цілісністю, ясним розумом, відданістю і здатністю до самопожертви. Форма листа, яку так вподобав Абай, перекладаючи уривки з «Євгенія Онєгіна», дає змогу письменникові надати слово самій героїні. Тим вірогідніше звучить цей схвильований проп'якливий монолог:

Хай буде кохання у нас
Навік — не на рік, не на час.
Знічев'я ж покривдиш — то що ж?!
Потьмариться світ мені враз.

Якщо не кохаєш ти, ні,
Не будь же ганьбою мені!
Нащо приручати, коли
В пекельнім покинеш вогні?

Поезії Абая, що так сучасно сприймаються й нині, були особливо популярні серед казахської молоді. На багатьох народних зібраннях, святах, урочистих тоях та весіллях співці й акини співали його пісні. Юнаки освідчувалися в любові рядками віршів Абая. Дівчата з різних аулів, йдучи заміж, везли між свого приданого рукописні збірники його віршів, поем та напучень... Але поет, якого по праву можна назвати учителем народу, ставив собі складніші завдання. Перевиховувати, перетворювати суспільство! Лпше праця й знання можуть наблизити степовій бідності краще майбутнє. Боротися з паразитизмом, нещадним і неробством — і це майбутнє не за горами! Віра в нього породжувала закличні, стверджуючі рядки:

Судного дня буде чиста обнова,—
Честі та розуму день гряде,
Присуд поетів та його слова
Вдарить на сполох поміж людей.

Та нещадне життя не минає своїми тяжкими випробами й Абая.

О, скільки гине юних, світлих мрій!
За недосяжним тягнемось мерщій...
Булат затуплений...
Лице вкривають зморшки...
Огонь душі вже погасає мій...

Отрута нерозуміння, стійкий щем від чаду лицемірства, байдужості й глухоти співвітчизників

виливаються в сповнену гіркоти й розчарування, дивовижно органічну лірику останніх років життя. Такі вірші «На нашу молодь...», «Наступає зима навісна...», «Чом так, серце, болиш давно?», «Жар і лід...», «Запеклим і лютим одчаєм...», «Доля жорстока грабує нас...», «Я прогавив життя...» тощо — це крик душі поета, серце якого запеклося кров'ю від пелюдського болю самотності.

Та, на жаль, ниці люди! малі!
Кожен дбає лише про своє.
Що їм злигодні, клопіт землі,
Що їм болю коли завдає?..

Їм чуття недоступні святі!
Лиш пройдисвітів їм шанувать.
Щастя й слави не діждуться ті,
В кого совість шляхетна й жива.

Ця тема духовної самотності виникає задовго до смерті, 1889 року у «Восьмивіршах», що є ви-
нятково важливим твором у поетичному доробку
Абая. І не лише майстерністю й досконалістю
форми приваблюють вони: тут то в гірких ви-
стражданих, то в закличних програмних строфах
сконденсовано багатий життєвий досвід, життєве
кredo і висновок Абая.

З часу створення «Восьмивіршів» і до кінця
життя Абая глибокий мінорний мотив, природний
в епоху мракобісся, сполучався і суперничав
у його творчості з філософським оптимізмом,

відчуттям неминучості перемоги розуму й справедливості над злом, з свідомістю свого покликання до важливої суспільної справи. Звідси в тих самих «Восьмивіршах» переконаність пра-воти і заклику:

Оббирають себе,
Зневажають себе
 Не давай, за гідність постій!
Лжу і здирство — пріч!
Геть сваволі ніч!
 Ось де порятунок твій!
Хай прокинуться совість і честь —
То й слова ці зважиш, як єсть.

Проте думка про близьку смерть не полишає поета. «Буду я лежати у землі сирій!», «Смерть од кривд лікує сповна» — раз по раз повертається Абай до настирливої невідступної теми. Справжня велич не потребує хвали, «що глуха й сліпа», тим паче від «безчесної зрадливої юрби». Не пуста оманлива слава — інше на меті у митця: за будь-яких умов у цьому минушому земному житті, у вовчій зграї залишатися людиною.

Щирих, відданих друзів поет знаходив між простолюду, саме йому він і адресував свої пісні, своє «слово правди»:

Для бідних ви, вірші мої,
Глухі до вас багатії.

Цілий кодекс поета викладає Абай у віршах «Поезія — натхненний душі високий спів»,

«Писать поезій для розваг не можу...», «Людина у жалобі...» та інших. Критично переглядаючи набутки казахської культури, викриваючи реакційну, хансько-феодальну ідеологію, носіями якої були старі акини Бухар Жирау, Шортанбай, Дулат,— Абай проголошує нечуване в казахському степу покликання поезії: служити народові, виховувати і перетворювати суспільство.

Пописують віршата усі хоч раз в житті,
Поетами ж лишитись здолають лише ті,
Які думки дарують навик нам — не на день,
Щоб срібні за звучанням, за змістом — золоті.

Дивуюся, дивлюся я на співців старих —
Поміж пишнот нікчемних не знайдеш смислу
й крихт.

Чимало нісенітниць в піснях акинів є,
А тільки темінь вбога та лиск дешевий в них.

Не «продавати душу баям», не «співати улесливо багатіям хвалу», не «геройства» батирів і не красунь оспівувати у велемовних піснях, як це робили молодші сучасники Абая, а працювати на майбутнє, давати духовну поживу молодому поколінню, щоб зростало воно мудрим і життєздатним, закликає поетів Абай. Уроком людяності і високого змісту були вірші великого співця, і нині вони звучать на повну силу:

О юний мій співець, мій побратиме!
Талант свій словом не зганьби пустим.
Безцінний дар поглине порожнеча,
Кого ж зігрів, кого розрадив ти?..

Абай був не лише поетом, а й талановитим композитором. Окрім багатьох віршів, присвячених пісні й музиці, він створив понад двадцять мелодій, романси, елегії, що й досі залишаються улюбленими серед казахів («Зінице ти моя...», «Як без тебе жить?», «Лист Тетяни» (за Пушкіним) тощо).

Величезне значення для казахської культури мала і перекладацька діяльність Абая. Байки Крилова, що в них поет дещо видозмінював звучання сентенцій відповідно до понять і уявлень казахів, поезії Лермонтова в інтерпретації Абая належать до золотого фонду казахської перекладної літератури. Абай ішов за звичайною на Сході древньою традицією назіра, згідно з якою поети по-новому розкривали сюжети й теми своїх попередників. Відомі «переспіви» сюжетів «Лейла і Меджнун», «Фархад і Шіріп» та поем про Іскандера у поетів таджицької, азербайджанської та узбецької давнини. Сам Абай у плані такого переспіву говорить у своїй поемі «Іскандер» про Александра Македонського й Арістотеля, наслідуючи в цьому переклад азербайджанського класика Нізамі та узбецького Навої.

Але, використавши конкретний епізод поеми Нізамі, Абай, по-перше, не ідеалізує образу полководця, як це робили попередні автори, а, навпаки, розвінчує його, засуджуючи завойовницьку

політику, по-друге, зберігає історичну об'єктивність, стриманий і реалістичний у змалюванні походу. Отже, оригінальність творчого рішення безсумнівна.

Ще дві поеми на східні сюжети належать перу Абая. Це «Сказання про Азима» (незакінчений твір за «Оповіданням про ювеліра Хасана» з «Тисяча і одної ночі») та поема «Масгуд», зразком для якої послужила «Східна легенда» І. Тургенєва. Казахський поет не копіює задуму російського письменника, він змінює кінцівку історії, засобами сатири тавруючи нещастю й глузство, що їх уособлює в образі безумної юрби.

Таким чином, переслідуючи просвітительські цілі, Абай і в епічних поемах-переспівах над усе ставить гуманістичну ідею, прославляючи розум, благородство, добропорядність, безкорисливість та інші чесноти.

Що ж до переспівів з «Євгенія Онегіна», то у Абая пушкінський роман прибрав епістолярної форми, причому образ Тетяни передано в найтонших проявах її російської душі. Поет написав мелодії до листів-освідчень Тетяни до Онегіна і ввів їх в репертуар акинів, що сприяло великій популярності їх в народі.

У вивчення і дослідження творчої спадщини Абая величезний внесок зробив видатний письменник Радянського Казахстану, автор романів

«Абай» та «Шлях Абая» Мухтар Ауезов. «Безперечним результатом благотворного впливу російської поетичної культури,— пише він,— було сміливе збагачення Абаєм казахської поезії новими формами (Абай ввів одинадцять поетичних форм), новою тематикою, новим соціальним змістом. Хоча Пушкіна Абай перекладав рідше, ніж інших російських класиків, спілкування з великим російським поетом глибоко і яскраво відбилося в його власній творчості: у ній дуже багато пушкінських рис — і в ліричних роздумах, і в описах природи з пушкінським реалістичним пейзажем, і в проникливому розумінні люблячого жіночого серця, і в загальнолюдському звучанні соціальних мотивів».

Як мислитель і публіцист, Абай повною мірою виявив себе у філософсько-критичних і моралістичних прозових «Напученнях». Тут відбився цілком і світогляд письменника, про що вже йшлося на початку статті. Історичні, педагогічні, правові теми Абай порушує, звертаючись до співбесідника-земляка, що з ним конче треба дійти згоди з усіх важливих питань. Стиль «Напучень» відзначається стислістю і глибиною думки, афористично відточеною мовою, майстерністю узагальнень. Отже, ще один жанр засвідчив багатогранність творчої натури Абая.

У свій час В. Г. Белінський писав про іншого великого поета: «Пушкін належить до вічно

живих і рухливих явищ, що не зупиняються на тій точці, на якій застала їх смерть, а продовжують розвиватися у свідомості суспільства». Ці слова цілком можна застосувати до творчості Абая, яка сприяла пробудженню передових сил казахського суспільства, зміцненню дружби казахського і російського народів, була провідною зорею демократичної культури в Казахстані. Висока майстерність, самобутність, ідейна глибина і цілісність поезії Абая вражають і сучасного читача. Здається неймовірним, що ці перлини творив син знедоленого народу, який, ще не скинувши кайданів феодального рабства, вже стогнав від жорстокого колоніального гніту російського царизму.

Великий Жовтень приніс у казахський степ нове життя, що в нього так пристрасно вірив поет. І тільки радянський народ гідно оцінив спадщину Абая, поставивши його скорбне й натхненне ім'я поруч імен Пушкіна, Руставелі, Шевченка, Навої та Нізамі.

Ісхак ДЮСЕНБАЄВ

ПОЕЗІЇ

Ось вершник із беркутом
 мчить у ранкових снігах,
 Кінь добрий у нього і друг,
 що й не зна, де той страх.
 Мчать швидко долиною, раптом в підніжжі гори
 Ген слід кривулястий
 повивсь між камінь до пори.
 Враз — вершник на гору.
 Товариш в підніжжі чека.
 Тремтить з нетерпіння в мисливця гаряча рука.
 Лиш скине томагу, і птах гострозорий умить
 Над злякапим звіром у синьому небі стримить.
 Лисиця хитрюща шука порятунку між скель,
 І птах, наче камінь, летить до гранітних осель.
 Не вирватись звіру ніяк з кам'яного мішка,
 Він пада на землю і пазури вверх витика.
 Лють м'язи судомить,
 і зуби ошкірює звір,
 Та беркут меткіший, і гострий у беркута зір.
 В лисичиній пащі аж сорок двосічних ножів,
 І тіло гнучкіше аніж в найвиткіших вужів.
 Тож просто не візьмеш —
 за здобич вважати не час,
 І люди на поміч до беркута мчаться ураз.
 У беркута ж кігті — то гострі, незламні списи,

А посвист крила його повен і гніву, й краси.
Бій лютий вирує, і стежать мисливці за тим,
Як хижий птах неба

зійшовся зі звіром земним.

Цвіт чорний з червоним

злютився на білім снігу,

Аж кров на камінні і небо над ними в пуху.
Їх сутичка схожа на ліктів похапливий дріж,
Як жінка в купелі волосся полоще хуткіш,
А білее тіло, і щічки, і очі, і ніс
Так звабно і ніжно між чорних проміняться кіс.
Ось беркут накпнувсь, хижачка під ним затиха,
Немов паречена в обіймах свого жениха.
Їм тісно, як часом на шлюбній постелі бува,
І силою шлюб той собі здобуває права.

Їде слава мисливцю,

і заздроців — хоч відбавляй.

І нюха щасливець вдоволено свій наспбаї,
А візьме в аулі лисицю поштивий старик —
Мисливцеві буде від нього хвали на весь вік.
За ним поведеться в аулі повір'я старе,
Що розумом смільний мисливець лисицю бере.
Хай вірш цей чптає, хто з беркутом в гори ходив
І в доброму ділі багато набачився див.
А молодь хай вчиться,

як з беркутом брати лисиць

І в справі мисливській безславно не падати ниць.

Чорні очі горять, а високе чоло
Чисте, ніби його карбувало срібло.

Чорні брови — мов серпички молодика,
Так здавалось мені, так насправді було.

Ніби з мармуру, носик гарненький такий,
А рум'янець на личку — вогнем обдало.

Лиш розтулить уста — затремтиш,
задрижиш!
Сяйво білих зубів світлом день поймаю.

Мовить слово до слова — і все до ладу,
Засміється — дзвенить солов'їне срібло.

Лебединої шиї, ні личка її
Не торкнула смага, хоч і сонце пекло.

Рівні плечі з овалом легким по краях,
Двійко вистиглих яблук на груди лягло.

Ані висока на зріст, ні мала
І гнучка своїм станом — товстуням на зло.

Руки зовсім дитячі, а пальці немов
У майстрині — давай лиш тонке ремесло.

А волосся шовкове, чорніше за ніч,
Із плечей до самісіньких п'яток текло.

Назовіть мені, котра себе зберегла?
Нині стала не тою любов, що була.

Лиш досягне своїх вісімнадцяти літ,
А вже груди прив'ялі, у погляді — мла.

А лукава, підступна: себе видає
За незайману, хоч у бувальцях була;

Інша, хто б не зустрівся їй на путі,
Заграє, ще й немовби коханням пала.

А які це красуні — відомо усім,
І джигіта до них не любов привела.

Як їм знать, що не рівня джигіту джигіт,
Що одного за подвиг чекає хвала,

А другого, нехай пробачає мені,
Теж чекає, але не хвала, а хула.

Мабуть, нашим красуням, їй-бо, невтямки,
Що коханню потрібно польоту орла,

Адже може джигіт на крилатім коні
Так летить, щоб свистіла під ним ковила.

1884

Не спиться. Старію. І тоскно, і тривожно.
Отруйна лють, гіркотна думка кожна.
Ніхто не співчува, не розуміє;
Хто зглянеться, розрадити спроможний?

Ні старості, ні смерті не минути,
Життя прожите вже не повернути,
І зникне слід твій, як минула радість.
Нічому, окрім бога, вік не бути.

Розумна — мужність, боротьба з собою.
Бездарний лиш цурається двобою:
Ледачий і на думку, й на зухвальство,
Він радо попрямує за юрбою.

Не вміє підлий чесно працювати,
Пиха його — майстерно обкрадати,
Розплата завше жде за лиходійство:
Скло б'ється, як його б не вберігати.

Життя повинна цінувать людина,
Чеснот і розуму надбать повинна.
Ганьба неробі швендять по аулах,
Не маючи ні глузду, ні скотини.

Невігласи всі мають спільну ваду:
Правдиву завжди нехтувать пораду;
У нас не вміють правди шанувати,
В олжу повірять швидше, ніж у правду.

О юний мій співець, мій побратиме!
Талант свій словом не зганьби пустим.
Безцінний дар поглине порожнеча.
Кого ж зігрів? Кого розрадив ти?..
Минають дні і фєрта, й волоцюги.
І що їхня пиха́, крім марноти?..

1886

Народе мій, трударю мій забитий!
Твоє лице не знало досі бритви.
Де зло, а де добро — хіба ти знаєш?
Не можеш кров від їжі відрізнити,
Хоч сам собою ти немовби й гожий...

Коли ж ти встиг отак себе зганьбити?
Ти інших слів, окрім своїх, не хочеш.
Язик твій довгий ладен всіх судити.
Ти втратив сон, сміятись розучився,
Бо прав не маєш власний скот ростити.
Ще вчора ти зірками милувався,
Сьогодні смутком, заздрістю налитий.

Всяк мотлох себе бієм величає,
Характер твій лиця свого не має,
Навряд чи може статися на краще
Із тим, хто волі й прагнуть не здолає.

Лиш чвари й розбрат нині між братами,
Звичаї добрі знехтувані нами.
Ні щирості, ні злагоди в казахів!
Пропащий рід з убогими синами...
О, скільки їх, хто ласий поживитись
І розумом твоїм, і табунами.

Розвісять вуха і радіють доти,
Поки дешеvu сиплеш позолоту...
А тільки мовиш мудрість аксакалів —
Умить їм щезне слухати охота.

Лиш мудрий знає,
що пусте, що цінне,
Він зна вагу найтоншим волосинам.
Нікчема дума думкою загалу,
У мудрого —
і суд, і мисль — єдине.

Мерзотник лють у посмішку ховає,
Він брата з світу звів —
тепер ридає.
Щасливого зустрине —
чорно заздрить,
Улюбленцем аллаха називає.

Коли ж панує розбрат у народі,
Невіглас піднесеться при нагоді,
Не гребує нічим тоді собака,
Шайтанові прислужує і годить.

У мудреці він пнеться, у сміливці!
Підступний, має чесний люд за вівці.
Та зло безкарно не мина нікому.
Недовго бути підлому щасливцем.

Хіба народом править всякий знає?
Хіба судити всякий право має?
Нікчема волосним стає для слави
Й себе ганьбою, немов пес, вкриває.

1886

Дешеві забавки — не скарб,
лиш сміх, джигіти,
Життя душі навчайтеся цінити.
Щасливий, хто зустріне в світі друга,
З яким відверто можна говорити.

Той — поки в тебе — слуха твою мову,
Той має мірку на усе готову,
Той щиро зважить слово твоє кожне,
Бо добре знає суть людського слова.

За дружбу істинну мені стояти,
Що й під тортурами не зрадить клятви,
Рожевих юнаків не переносу,—
Лини води на них — почнуть линяти.

Юнак добро повинен скрізь творити,
Мистецтво розуміть, себе сталити.
Та є такі мізерні славолюбці,
Хоч мужні з вигляду, немов джигіти.

Життя — це мить, вам треба в дружбі бути,
Ділити з друзями знання набуті
Та й завжди один одного любити,
Людське свавілля й задрощі забути.

То зле — у мову іншого встрявати,
Коли на сходці випадє бувати,
Вдавай, що ти його боїшся ніби,
Насправді ж — вчися друга шанувати.

Велике діло — вміти в дружбі жити.
Цього нездатні дурні оцінити,
Бо вірний друг не видасть таємниці,
Не буде поза очі з тебе кптити.

Не хвастай, що жінок умієш брати.
Розпустою не заживеш добра ти.
То псові сука будь-яка до пари,
Та ти ж не пес, і смак повинен мати.

Не бігай за вродливими жінками
І хтивими не попелись чуттями,
Затям, що славна жінка не красою,
А мудрістю та честю поміж нами.

Звитяги бабія — куценькі миті,
Мине тваринний хміль твоєї хіті —
Набридне знов тобі нова любаска.
То інша річ — вогонь кохання в світі.

Читаєш серце — книга ця тривожна,—
Ти чуєш сам, як б'ється жилка кожна,
Ти в силі розібратись з почуттями,
Заради них піти й на жертву можна.

Що краще від красуні,— інший скаже,
Але як будь-кому доступна завше,
Мовляв, ніхто не встоїть перед нею,
Така — порожня й зверхня, не інакше.

Як жінка мудра й чесні її вчинки,
Пекти не будеш раків ти за жінку.
Перелюби, нехлюйство, загравання —
То все красунь кокеток поведінка.

Кохати одне одного повинні.
Брутальний мозок платить злом дружині.
Коли ж обое чесні та розумні,
То краще, ніж в раю, в такій родині.

Коли жона твоя пліток не знає
І звичаю злоститися не має,
Сама гнучка, мов квітка, ложе в неї
Від трону царського не гірш буває.

За приданим багатим не гонися,
І на калім дешевий не зловися.
Знайди сім'ю порядну й доброчесну
І гарну дівчину — тоді женися.

Не слід жоні похмурою ставати,
Коли до тебе зайде друг до хати.
Вона повинна радо його стріти
І пригостити щиро й розважати.

Хай чемним буде й друг, лиш як людину
Хай він шанує і твою дружину.
Хай хтиво він не дивиться на неї,
Як ти загасься де на хвилину.

Цей нині дружить, завтра вередує,
Прихильністю своєю спекулює —
Та справжній друг ніколи не набридне,
Ніде не зрадить, завжди порятує.

Багатства молодь зараз прагне всюди,
Та працювать не йде, як інші люди.
Торгують солоденькими словами
І дещо наживають чемноблуди.

Тепер усі давати звикли й брати,
Ім просто, мов у крем'яхи, це грати.
То бійки за очко, то сварки вічні,
Підозри, розбрат, а пощо — не знати.

Бува, зберуться дітлахи надворі,
Укупі бавляться — не знають горя,
Всі нерозливвода, веселий гамір,
Та бійка спалахне — і сльози в зорі.

З плачем повернеться синок до хати,
Почнуть його картать і батько, й мати.
Триклятий вік наш дружбою своєю
Цю гру і дружбу може нагадати.

Твій друг тобі ж копає яму нині,
Повір йому — і будеш в домовині.
Та користь матимеш завжди велику,
Коли повіриш совісній людині.

Чи між казахів є розумні й горді,
Що не лили б на тебе бруд сьогодні,
Здебільшого донощики й нероби,
Донощики тепер і справді в моді.

ЛІТО

Літо — сонцем густа пора!
Шовком трав і вогнем квіток
Степ на вітрі барвисто гра;
До ріки кочівний аул
Підійшов, ледь зійшла зоря;
Коні в травах густих іржуть,
Наче в лісі, лиш ловить слух
Тупіт вмилених кобилиць;
Їх у воду пустив пастух;
Б'ють хвостами вони себе,
Відганяють липучих мух;
І легкий табунець лошат
Скаче з вибриками навкруг;
Зграї лебедів і качок
Осіняють крильми цей луг;
Ставлять юрти дівчата; сміх
В них дзвенить на губах тугих;
Плавних рухів умілий ритм,
І мигтіння проворних рук...
З пасовищ своїх бай верта,
Від своїх золотих отар,
Певний себе й своїх багатств;
Армак його вносить в круг,
Де вже гості усі зійшлись,
Джерелом б'є п'янкий кумис.

І дотепності серед них
Викликає кумисний дух.
І, наслухавшись пастухів,
М'яса випросить хлопчєня,
Зчервоніле до самих вух.
Бай розлігся на килимах,
Прохолодний багацький дах;
В пару вкутаний самовар,
Наче хмари легкої пух.
Бай кивком похваля слова,
Лінь йому говорить між слуг;
Та, підлещуючи й кивкам,
Враз підтакує байський круг.
Сивий, з палицею спішить
Аксакал, і ще звіддалік
Він кричить: «Поверни стада!
Не здіймай порошні, пастух!»
Може, стукне якийсь каприз,
Бай позве його на кумис,
Найуслєсливого між слуг...
Ось табунщики на прудких,
Необ'їджєних вороних.
Вранці сіли вони в сідло,
А вже день непомітно стух.
Ось мисливці уздовж ріки
По вечірніх лугах спішать,
З кожним — сокіл, як вірний друг.
І хижак полина увись,
І повільних разить гусей,

Розбива їх врочистій рух...
Аксакал від хвороб заглух,
Вже не вернеш життя назад;
Годить байському жарту він,—
Хихотить в самоті здаля...
Бай не зна відслужилих слуг...

Без пуття я навчався — минуло життя.
Похопився, та пізніше було каяття.
Верхогляд — я заносився, буцім мудрець,
І жадав нагород від уявних звітяг.

Мріяв вести темноту до світла, знання,
Ошукали мене — сам бреду навмання.
Я один, а невігласів тьмуца-тьма.
Слову правди нікчема віри не йняв.

Хто добра нам бажав — одцурались.

«Урус!»

Нам облесник миліш, лицемір, боягуз.
Ми людське задушили в своїх серцях,
Лють сліпа заплямила дружби союз.

Недовіра, як вихор, наш дім пойняла.
Друга кращого кривдим, мовляв, повен зла.
Як не скоїв іще, то намислив лихе,—
Кривда кригою в серці глибоко лягла.

Та для справжньої дружби немає межі!
Лід розтопить любов через всі рубежі.
Що ми дружбою звали, примарне все те,
Лиш спокуса хвальби розкошує в олжі.

Ні коханої в мене, ні друзів пема.
Біль глухий мою втомлену пісню дійма.
О, яким неосяжним здавався світ
На світанку життя, коли мрію я мав!

Дар всевишнього, дружбо, теплом осіни!
Мова друга зцілить, змиє накип брудний.
Я леліав її, та недолюд злостив
Серця квіт розтоптав, поглумився над ним.

Я гукаю цю дружбу — нікого ніде.
Кров'ю серця зову — мертві душі людей.
Скільки приятелів! Я стількох не бажав.
Та єдиного друга шукатиму — де?

1886

* * *

Буває, приятель-сусід,
Кому відкритий був твій дім,
З яким ділився й потайним
Не день, не два — багато літ,
Одвернеться од тебе враз,
Коли притуги вдарить час,
І видасть ворогу твому
Всі тайни, що повів йому.

Просидить він до ночі з ним,
На тебе всякий бруд лючи:
Мовляв, зазнавсь він, проучи!
Йому хвалу воздасть гучну
І нацькує: «Берися, н̄у!»
Тебе ж навідавши затим,
В клятьбі згада він предків прах,
Самого бога в небесах,
Аби йому повірив ти,
Що він до недруга піти
Того й надумав, щоб прознать,
Що затіває підлий тать,
І нанівець все те звести.
Отак прикинеться святим
І шкодить — ділом, словом злим,
Про кожен порух твій і чин

Доносить ворогу щодня,
Пліток їдкий пускає дим,
Щоб відсахнулася рідня,
Щоб залишився ти один.

Частенько лізуть у дружки
Лихі нікчеми та крутьки,
А добрий чоловік — простак:
Не зна повадки цих собак.
Як в домі в тебе мир і лад,
Вони годять і сяк і так,
Спитай — і сто дадуть порад.
Та ворога лиш наживи,
Ти їх на поміч не зови:
Як помагать — вони назад.
Що їм до тебе? Навпаки,
Чорнить, топтать тебе ж таки
Їх вчить не треба — мастаки!
Тихцем укусять залюбки,
Поцілувавши, продадуть —
У цім од роду їхня суть.

Як є такий серед рідні,
То він на тебе день при дні
З образи дметься, бо одні
Лиш кривди підміча кругом.
Що зветься злом, а що — добром,
Не зна він і не хоче знать.
Із ближнім поділитись? Ні!

Де й навчивсь він — тільки брать,
Шляхи найлегші обирать?

Бува, ведеш нерівний бій,
Тебе долає лиходій...
Хто перший, як не родич твоїй
Злодюзі крикне: «Дужче бий!»?
Чи спробуй в дім його прийди
З проханням «Виручи з біди!»,
Прикинеться, що занеміг,
Та й не барися: ось поріг!

Зате, коли тобі щастить,
Де й візьмуться — збіжаться вмити
Хороші, милі — повен двір,
І кожен з них герой, батир.
Того клянуться проучить,
Того негайно вщент розбить.
Але гучним словам не вір:
Не всяк хоробрий, хто кричить,
Хто сміло язиком плете,
Що всіх з лиця землі змете...
Не супереч йому проте,
Бо можеш ворога нажить.

Отак-то... рідних досить в нас...
Та пальцем хто кивнув хоч раз
Заради тебе в грізний час?
В негоду — ти їх прикривай,

В погоду — спину підставляй...
Я зневажаю цих пролаз!

Удома в себе — й сміх і гріх! —
Вони торохкотять за всіх.
Що глузду в їх словах нема,
Їм зауважувать дарма —
Хизуються поміж своїх...
Хоч перед мудрим він — баран,
Та вдома править, наче пан.
Хоч перед сильним він дрижить,
Удома левом він ричить —
Схиляйся перед ним, годи.
Від нього ж чемності не жди.
Дурний, бундючний і лихий,
Він дметься, як індик, з пихи.
Чогось домігся в боротьбі —
Всю славу він бере собі.
А як не поталанить де —
Вину на іншого складе,
Тим більш, як трапиться добряк.
Того й глузує з нього всяк,
Бо й дітлашня в окрузі зна,
Що стертий гріш йому ціна.
Ти ж червоній — то ж твій свояк!
Терпи, як всюди — хоч з ослом —
Він лізе в бійку напролом.
Почуєш жарт його тупий
І люту лайку — все стерпи...

Чи може быть помічником
Тобі в житті такий родак?

Ну, пошесть між людьми пішла —
Не помічають кривди й зла.
Невже ж то заманулось всім
З людей стать кодлом псів брудним!
Всяк нажирається та п'є,
На сполох ні один не б'є.
Стоїть довкруг могильна тьма,
І навіть просвітку нема.

В громаді гласність знищив страх —
Лиш шепіт чути по кутках.
В суди позивач марно йде —
Не знайде правди він ніде.
Скрізь купи скарг лежать в столах -
Їх розбере колись аллах.
Дай в руку бієві, то бій
Присудить правоту тобі,
А не даси — судись хоч вік...
І вже народ до цього звик.

На з'їзд чиновник скличе всіх
І доїть підданців своїх;
Не забуває й бій себе —
Дере й собі, в кашук гребе.
На сход нерадо люди йдуть,
Бо від старшин добра не ждуть —

Не буде ні правдивих слів,
Ні справедливих рішенців,—
Лиш чвар зворушать каламуть,
Хоч байдуже, у чім їх суть,
Для форми зверху колупнуть
Й в шухляду довгу покладуть.

Нема кому народ вести,
Роз'єднаних водно звести.
Ганьба — коритися чужим,
А мусимо вклонятись їм:
Тож прахом може все піти.

Он гляньте, скільки в Тобикти
Гніздиться зла і клевети.
Тут задрість жадібно зорить,
Борги тут плодить ненасить.
Свої, грабуючи своїх,
Понатворили стільки лих,
Що й полічить несила їх.
Як тут, спитай, допомогти?
Свої старались, та — дарма:
На розбишак узди нема.
Сторонні пробували теж,
Та товстошкурух чим проб'єш?
Хто безсормних всовістить?

Не зазовеш сюди кушців,
Бо не вертають їм боргів.

Приїжджого, хто б тут осів,
Ляка сваволя багачів.
Ославлене в народі ти,
Жадібне плем'я Тобикти.
Ганьби, презирства жатву жнеш,
Бо ти грабованим живеш,
Не знаючи в розбої меж.
І хоч би хто з твоїх синів
За тебе з сорому горів!

1887

Поезія — натхненний душі високий спів.
Творити вірш уміє не кожний із мужів.
Поет — коли піснями він серце зігрива,
Ласкавими для вуха зробити їх зумів.

Не може бути зайвим хоч слово у рядку —
Лиш віршомаз римує недбало, нашвидку.
Буває, що на віршах не знається й віршар,—
Невігласів стрічаєм — що сміття на віку.

Молитви у корані з вуст клались племінких,
Не злічиш там виразних, струнких рядків
дзвінких.

Чи ж на людей впливати могли б молитви ті,
Якби не слово красне й гармонія у них?..

То віршами до бога звертається й мулла,
І у пророків давніх роль віршів немала,
Їх мова теж ритмічна, яскрава, запальна,
Немов таїть перлини їх рим суворий лад.

Пописують віршата усі хоч раз в житті,
Поетами ж лишитись здолають лише ті,
Які думки дарують навік нам — не на день,
Щоб срібні за звучанням, за змістом — золоті.

Дивуюся, дивлюся я на співців старих —
Поміж пишнот нікчемних не знайдеш смислу
й крихт.

Чимало нісенітниць в піснях акинів є,
А тільки темінь вбога та лиск дешевий в них.

Та що там зміст убогий — буває іще гірш —
Поезію високу розмінюють на гріш:
Улесливо співають багатіям хвалу,
Ганьблять і ритм, і риму,
й солодкозвучний вірш.

Так баям власну душу і продають щодня,
Вимолюють худобу — це за хвалу платня.
Жебрачать і канючать, хизуються отим,
Що байський рід багатий, мовляв, то їх рідня.

Дісталась їм худоба задарма, в співціни,
А баями не стануть усе одно вони.
Та думають казахи, зважаючи на них,
Що, певне, всі поети — пусті балакуни.

Збав, боже, тої слави, що у співців старих,
Не треба і худоби, як в гендлярів брудних.
Не продаю я душу, та докір читачам
Хотів би я зробити — звертаюся до них.

Щоб я співав батирів, набігів згубних жак,
Дівчаток — в сороміцьких пожадливих піснях,

Ви б слухали охоче, роззявивши роти,
До побрехеньок ласий і звичний вже казах.

Ледачі, вбогі духом, невігласи тупі,
Одне тільки і знають: «Підкоримось судьбі».
А скільки хтивих, мстивих... Читачу, ти пробач
За ці слова колючі, що я кажу тобі.

Та чи ж мені мовчати, як бачу я: хвальки
Кругом користолюбні — знай, мелють язики!
Обмовників мізерних немало поміж нас,—
Всіх прагнуть очорнити, пускаючи плітки.

Слова лиш — «честь» і «совість» —
говоримо щодня.

Про зміст їх забуваєм, вживаєм навмання,
Збиваємо, як вовну, злослів'я та брехню,
А зневажаєм розум, і думку, і знання.

Людина у жалобі, як брат чи друг — в труні,
І сльози підступають, скорботні та сумні,
Щемливо ниє серце; та чом в цей час гіркий
Хоч і печальні в ньому,
а все ж бринять пісні.

Коли весілля в домі, то здравиці слова
Теж піснею вінчають —
хто в день цей не співа?
А хто із нас не знає веселий бет-апар?
Та й жодного обряду без пісні не бува.

Народиться дитина — бучна шільдахана,
Лунає у це свято знов пісня голосна.
А мудрість наших предків іще у давнину —
Хіба ж то не у пісні утілилась вона?

Мале дитя в колисці — співаємо йому.
Під пісню опускаєм труну в землі пільму.
І супроводить пісня всі радощі землі.
Чому отак буває? І справді ж бо — чому?

Якщо в піснях не тямш, то не співай ти їх,
Немало ще байдужих до пісні та глухих.

Не знаються на вірші — його не визнають,
Та чи пісням мовчати, як хто глухий до них?

Потрібен лад у вірші, струнке єднання слів,
Гармонія звучання — який без неї спів?
Якщо дійшов до тебе пісень і зміст, і лад,
То значить їх принаду ти осягнуть зумів.

Чи піснею зворушиш ти ситого купця?
Її відчутти зможуть лише палкі серця.
Та й навіть тим, хто пісню зуміє оцінити,
Співай, лиш як прихильні їх душі до співця.

У натовпі зустрінеш ти мало отаких,
Що зрозуміти можуть принадність слів твоїх.
Якщо співати маєш, то знай — кому і де,
А то тебе ще візьмуть невігласи на сміх.

І не чекай за пісню похвал і нагород.
Найбільша нагорода — щоб чув її народ.
Співай же для народу і ласих уникай,
Які гендлюють словом — кривляк тих і заброд.

Отой Бухар Жзирау чи Шортанбай, Дулат —
Відсутні в їхніх творах і справжній зміст,
і лад.
Якби такий знайшовся, що знався б на піснях,
То скільки б він помітив у їхніх віршах вад?

Нехай краса і правда живуть в піснях твоїх,
Хай не лише очима — сприймають серцем їх,
Нехай вони просвітять поетів молодих,
Щоб зрозуміли: пісня — не для розваг і втіх.

ОСІНЬ

Хмари сірі, похмурі. Бредеш навмання.
Осінь. Землю спустілу туман обійняв.
Чи від ситості грають, чи холод пройняв —
Стригунця у степу стригунець доганя.

Ні трави, ні тюльпанів. І всюди затих
Дітлахів милий щебет і молоді сміх.
Голі скорбні дерева стоять, як старці,
Ані листу!.. І дум їм не збутись важких.

Чинять шкіри господарі мовчазні.
Лад халатам вертають хазяйки спритні.
Молодиці підлатують юрти діряві,
А баби — ті сукають питки день при дні.

Потягнулись на південь сумні журавлі.
Каравани верблюдів розтали у млі.
І в аулах засмута, нудьга й тишина,
Мов веселощі зроду чужі цій землі.

Все пронизливіш вітер і холод дійма,
Ні старим, ні малим порятунку нема.
Пси голодні полюють голодних мишей,
І в повітрі вже чути: небавом зима.

Вітер куряву здійме, аж чорно навкруг.
Осінь, вогко. І звичай казаху не друг.
Так вже водиться: вогнище не розпали!
Темно в юртах, незатишно серцю від скрух.

1888

ЗИМА

Вкритий інеєм весь, в білім хутрі, сліпий,
Міря кроком скрипучим широкі степи,
Ворог всьому живому, похмурий завжди,
Хилить все, що не спить, до важкої стопи.

Скільки лиха накоїв старий лиходій,
Заметіль угніздилась в його бороді,
Хмару носить холодну на плечах завжди,
Його подих — буран, крижаний сніговій.

Насурмонений: очі — мов двійко вовчат;
Головою труснув — і почавсь снігопад.
Лютий вів, як у сказі старезний верблюд.
Обіручма трясе круглі юрти підряд.

Дітям щоки щипа, підрожевлює їх
І на лід оберта напухначений сніг,
Пастухові велить десь затишку шукать
І на вітер жбурля леденіючий сміх.

Кінь намарне копитить спрозорений лід,
В захололій сльозі крижаніє весь світ.
І голодний табун ледве-ледве іде...
Гей, чабане, пильнуй: висє вовк в небозвід.

Та не бійся морозу і вовчих почвар,
На попасище інше жени свій товар,
У сідлі не дрімай: Кондибай і Қонай *
Бовваніють на обрії, юрти — як жар!

1888

* Сусідні аули.

В літні місячні ночі ясні
В хвилях міннється срібна луска.
Тишина. Лиш в ярузі, на дні,
За аулом гримить ріка.

Сплять дерева, де мріє луг
Під затаєний шепіт листви.
Скільки оком сягнеш, все довкруг
Вкутав зелені килим живий.

Десь пастух у долині гукне,
А гора — луну навсібіч...
На побачення потайне
У таку ти скрадалася ніч.

Йшла безстрашна і боязка,
Вся — в напрузі, вся — зір і слух.
Хвилювання хвиля жарка
Раз у раз забивала дух.

Підійшла, від розгуби німа,
Тільки племінь з очей палких,
І терпкими устами сама
Враз припала до губ моїх.

Душа мов мертва. Смак біди
З щоденних зрад не розпізнаю.
В усіх зневіривсь назавжди.
За що мені це все — не знаю.
Є люди — дома, як потік,
Що греблі рве та, знай, клекоче.
На людях мовить щось захоче —
Враз присиха йому язик.

Тобі дай волю на три дні:
Ти — дикий кінь, душа бурхлива,
Батир, скажи не при рідні,
Ти завжди був таким сміливим?
Тебе притиснеш — в той же час
Стаєш і бідним, і нещасним.
А тільки вирвавсь — ницим блазнем,
Вже неприступний, вже зазнавсь.

Ти, заплативши десь п'ятак,
Зумієш взять п'ятірку здачі.
Зірвеш з-під вершника чепрак,
Як злодій той меткої вдачі.
Коли ж ти позов розпочнеш —
Ідеш обманними шляхами.
Як іншому копаєш яму,
То сам в ту яму попадаєш.

Не зачиняй дверей в злобі,
В які — під завмирання серця! —
Постукать, може, доведеться
В годину розпачу тобі!

1889

Волосним я нарешті став,
Хоч і дорого заплатив,
Все хазяйство, майно своє
На розор, на підкуп пустив.
Міркував: буду владу мать —
Все повернеться поготів.
Коли дужі говорять — я
Прислухаюсь до їхніх слів,
А звертається люд простий —
Ледве слухаю простаків.
З'їзд готується. Чутка ця
Млоїть серце, як сто гвіздків,
Але страху не видаю,
Усміхаюсь, немов зрадів.

Та неждано одного дня
До воріт примчав вістовий:
«Із повіту наказ про з'їзд.
Іде сам... Зустрічай мерщій!»
Серце тіпає... Боже мій!..
Але влади смак дорогий,—
Не виказую острах свій.
Кличу біів, їм річ кажу:
«Повітовий на з'їзд волосний
Приїжджає невдовзі сам.

Юрти, коні — щоб все як слід!
Ви ж глядіть, а то — горе нам!»

Добираю хитрі слова,
Знай, веду: «Народ дорогий,
Оправдаю довір'я! Вас
Не зобиджу, на глум не дам!»
Так, мовляв, я стою за всіх.
Перед ними в промові тій
Я — найперший заступник їх.
З повітовим же сам на сам
Шпечу я підлеглих своїх.
А вже їм говорю по тім:
«Боронив, як рідних своїх,
Найтепліші слова казав,
Захищав вас, як тільки міг.
Повітовий уважний був
До думок і до слів моїх».

А на з'їзді зчинився гам.
Де їх, в дідька, й набралось лих?!
Був меткий — усіх затискав,
Та приперли, згнуздали — стих.
Ледве гамір юрби ущух,
Пристрашили і цих, і тих.
Про великі кривди й малі
Говорили, рішили їх.
Озвірів нацькований бій,—
Що йому до тягот чужих?

Коней, скот довелось вернуть
Їх господарям, власникам їх.
Кредитори з людей простих
Обступили зі всіх боків.
Скарги сиплються без числа.
Кепські, бачу, мої діла.
Доля пастку мені сплела,
Присуд впав, як на голову сніг!

Обливаюся потом я,
Із сідла не вилажу дні,
Все мотаюсь туди-сюди,
Вітер шарпа халат на мені,—
Застебнути часу нема.
Лютий — стрітись не доведи!
Щоб почуло начальство мене,
Повітовому щоб догодить —
Я на нижчих криком кричу,
Матюки на всі боки гну
І дарую вічні сліди —
Спину списую не одну.
Щоб розумники щезли, як дим,
Хай ховаються, хто куди...
Хоч і душно, хоч весь упрів,—
Недаремні мої труди!
Волосні, в кого смирний люд,
Похваляються цим завжди:
«Люди наші тихіш води...»
І бундючно глузують вони,

І регочуть мені в докір,
До чужої чужі біди.
Повітовому від таких
Лиш наклепу того і жди.
Повітовий шанує їх,
А мені — начувайсь! Гляди!
А на мене у нього лють,
Хоч годи йому, не годи,
Бо розпущений в мене люд
До такої довів біди.
І страждаю від цього я,
Сам не знаю втекти куди.

Тут прикинуться б скромним,— ні,
Хитрувати не вмю я.
Після з'їзду до рук би взять
Непокірних — не вмю я...
І чому мене біс поніс
На рожен, голово моя?
При начальстві сміливий був,
Легкодухий без нього я...
Проти дужих — дрібніш дрібних,
Шарпать годен лиш вбогих я...
І за злочини не корю
Ні злодюг, ні буянів я.

Волосного непевний шлях.
Що за користь нікчемі з них,
Голово безпутна моя?!

Домагаюсь підтримки їх.
«Знаю ваші гріхи, мовляв,
Добре бачу я, хто із вас
Де побив кого, де украв...
Мені влада для чого ця,—
Перед людом я хитрував.—
Хто захоче стать волосним,
Чоловік той, вважай, пропав!»
Сам кажу, та інше в думках:
Як би маху мені не дати! —
Голоси цих пройдох зібрати...
О, коли б я куль * не добрав,
Я б сьогоднішній день тоді,
Свою долю навек прокляв!

...О моя дорога рідня,
Ревно мову свою веду:
Вже набрався доган, вони
Провіщають мені біду...

Із народом таким ніяк
Не знайду я пуття-ладу.
І для чого було мені
Зазіхати на владу ту?
Кожен день я живу в страху,

* Вибори волосних управителів проводилися балотуванням кулями.
(Прим. ред.).

Від начальства покари жду,
Бо доноси ідуть в повіт,
Мабуть, швидко під суд піду.
Слідство стануть вести-плести
Й не здригнеться — знищать затим.
Кинуть, наче в безодню ту,
Бо начальство у нас круте,
Має вдачу воно тверду.
Як таку пережить ганьбу?
Хто pomoже мені в біді?
На поруки мене візьме?
Може, ті, хто ганьбив тоді?
Ні, порядки тепер не ті,
Той блаженний минувся час...
Грізне стало начальство в нас.
Навіть явний наклеп і то
Розглядає начальство в нас.
А напишеш донос, то враз
Наберешся ще більш біди:
Все розкусять, тримайсь тоді,
Потурання від них не жди,
Знайдуть злочини, всі гріхи,
Відшукають усі сліди.
Хитре зараз начальство в нас,
Важко нам його провести.
Краще владу свою облич,
Доки ще на свободі ти.

ВОСЬМИВІРШІ

Йде звіддала,
Душу окриля,
Всю її снагою сповня;
Як струна, тремтка,
Як стріла, метка,
Оленя на обрії спиня.
О кохана мова, повна чар,
Рідного народу дар!

Голки не знайти,
Щоб змогла, як ти,
Дивовижний вишить узір.
Тішиться усмак
Розумний... А глупак
Верне на дешеве свій зір.
Струни мої, змовкніть же нараз:
Не оцінить цей нечема вас.

Неук, реготун...
Ні, не вчує струн!
Легко і спокійно йому:
Охочий те чинить,
Що юрма звелить,
Завше він рівняється на юрму.

Бо коли в самого клепки нема,
Думка й воля в того — юрма.

Бачу тюхтіїв —
Аж клекоче гнів,
 Злість бере на ситих, нудних...
Любомудром будь,
Укажи їм путь,
 Дяки ти не діждеш від них,
Вірні звичці й тут, позіхнуть,
Знов у сон свій, мертвосон пірнуть.

Вік живуть у багні,
В чварах та брехні —
 І вдоволені всі, як один.
Що порада їм!
Тане, мов дим...
 Батька не послухає син:
Зайві, бач, слова горьові!
Тирса у дурній голові...

Щастя чесних рук?
То даремний звук:
 Ласощів неробства лизнув!
В'ється коло тих —
Скнарих та лхих.
 На хороше розум заснув.
Де там совість, істина, честь!
Не до них... в пліткарстві увесь.

Гей, сердечним будь!
Добрим, гречним будь!
І працюй, живи для людей!
Згублять похвальба,
П'янство, лінь тупа...
Пустослів'я до добра не доведе.
За роботу ж нум! — і змиєш бруд.
Віддає сторицею труд.

Ти о́рать навчись,
Торгувать навчись —
Буде хліб, та ще й до хліба в дім.
Злагода, сім'я —
Доля твоя...
І веселим станеш, міцним!
Пошануй казаха казах —
Заживеться ліше в степах.

Оббирають себе,
Зневажають себе
Не давай, за гідність постій!
Лжу і здирство — пріч!
Геть сваволі ніч!
Ось де порятунок твій!
Хай прокинуться совість і честь —
То й слова ці зважиш, як єсть.

А як ти гультай,
Як свистун, то знай:

Сам себе на скіння прирік.
В чварах, брехеньках
Пропаде твій шлях
І нікчемою скінчиш вік.
Годі! Одцурайся доносів, кривд...
Шлях лихому вже пора закрить.

І звідкіль взялось,
Щоб комусь жилось,
Наче тій розбещеній тлі...
Правда все ж гряде!
І настане день:
Гидь змететься із землі.
Нищих буде совість колоть...
Чесний, непідкупний, приходь!

Ні, не плоть, а дух
Ув огні, мій друг,
Долу хилиться голова...
Душно, не зітхнуть,
В грудях — каламуть.
Тяжко так, тяжко так бува...
Де життя — розгул та розбій,
Там краса лиш сниться в журбі.

О мов життя...
Згасло без пуття.
Не стаца снаги... Де ж мета?
Без колишніх сил,

Ярмарків краси

Нащо й жити... Гаять літа!
Що було — того не вернуть.
Ця лиш раз верстається путь!

Гляну: честі син —

На сто сот один.

Не здолать єдиному лжі.
Свій розтратив час...
Де ж він — про запас?
В півжиття життя я прожив.
Не пізнав... Не зміг... Втішавсь дрібним.
І принижувавсь... перед ким?!

Лицемір, крутій,

Підлабузник злий...

Вгору марнослава їх веде.
Перед сильним — гнись!
А над кволим — пнись!
Ось де правило їх золоте.
Топчуть сіромах, що без прав.
Не потрафив таким — пропав.

Люд хай боязкий.

Ну, а ти — який?

Ти, що залякав свій народ!
Він не вірить тобі,
З ним ти — в боротьбі:
Пильно стежиш зі своїх висот.

Та як жінка в гречку стриба,—
Чоловіче, встежиш хіба?

Що ти зміг! Що зміг!

В самоті знеміг,

Підозрілість змучила вкрай.

Ті, із ким дружив,

До яких милів,

Зрадять в мить якусь, так і знай!

Як не впав ще — лестоці ллють.

Виждуть миті... й тебе ж доб'ють.

В пилюзі, в крові,

Ледь очуняв, звівсь —

Перед вищим хилишся знов,

Знов увесь тремтиш...

Не покаявсь ти:

Стежиш, кого страх не зборов...

Совість, честь? — питати дарма.

У житті ж цім смислу нема.

Гавкне собача —

Враз, бува, хлопчак

Лозиняку вхопить — і за ним.

Крикнуть: «Та не бий!

Прикро так, малий!»

Присоромлять шибеника тим...

Ти соромив теж його колись?

Ех, на себе нині подивись!

Смілий — все здола;
Як того орла
 Не спинить, не стримать його...
А лінько-слимак
Відіспитьсь всмак,—
 Що йому пізнання вогонь!
Я ж не цей, не той... Путь моя тяжка.
Доля ж моя, доленька гірка.

Прагнув я до знань —
Скільки мав блукань!
 Суть життя шукав там і тут.
Але тут і там
Шани я трудам
 Не знайшов... Безтямний ще люд!
У розгубі плив я та плив...
Водночас на палубах двох кораблів.

Я зі скель кричав —
Линула печаль...
 І луна котилась од гір.
Та не йшов на крик
Жоден звіддалік,
 Марно вив я в небо, мов звір.
Піді мною прірва лиш німа,
Відгук є, душі в нім нема...

Вершник мчить удаль.
Серцеві — жаль...

Пішанице, хто наш сум збагне!
Біль — мов коса.
Потайна сльоза
 Пропіка солоним вогнем...
Весь я у вогні відгору.
Відридаю пізню зорю.

Ліжко моє
Каменем стає,
 І не можу вже ніяк заснуть.
Шепіт юрми...
Де там ті громи!
 Хто шука життєву там суть!
Лицемір'я полонило нас...
Правду випробовує час.

Стільки ось рідні,—
Тоскно ж мені,
 Надто, надто порожньо в житті.
Хай навкруг сім'я —
Без відлуння я...
 Між людьми я знов на самоті.
Як в степу раїна тонка,
Сам я, сам — ось правда тяжка.

* * *

Писать поезій для розваг не можу,
Задля числа рядків в казках не множу;
Пишу я завше молодим в науку,
В котрих чуття до красномовства гоже.
Дарма що це не кожен зрозуміє —
Пишу для мудрих серцем — не ворожих.

В моїх словах ти не шукай облуди,
Хто упереджений — безсилий їх збагнути.
Чужими ці слова тобі здадуться,
Як їх раніш не довелось чути.
Йй-право, дивно: цих не осягнувши,
Нових поезій вимагають люди.

В своїх піснях обходжусь без «пророків».
Дівиць пістрявих в них не вчуєш кроків;
Не ганив старості, не звав до смерті
І не схиляв джигітів до пороків.
Що строгий вірш — нехай вас не лякає,
Зате слова вишукую глибокі.

В баримтача батир переростає,
Бабій мізерність в блазня позичає,
Ні скóту, ані розуму, ні слави
Ніхто ніде гульнею не надбає.

Погорджуй пересмішникамв, музо,
Хай голос твій над глум нетям лунає.

Ти вкриєш себе вічною ганьбою,
Якщо не візьмеш гору над собою.
Бо сорок найхоробріших джигітів
Одного молодця, бува, не зборють.

Брехня, й підступність, і дешеві втіхи —
Що в них тобі?.. Соромся свого сміху!
Ти ж, нерозумний, зичиш лиха тому,
Хто дба про тебе лиш,
хай сам буде й без крихи.

Кохання й похоть різну мають суть,
Ні, любострастя в серці не несуть.
Любов мов осяяла життя.
Й що сум мій?! Ти — благословенна будь!

Не уникай мене, зоря моя!
Від твого світла став багатший я.
Обраницею як тобі не бути?!
Таж цілий світ твій погляд осіяв!

Така любов: до забуття скоряє,
Та неподілена в пропасниці карає,
І жар, і лід, і ніби малярія,
І промінь сподівання обпікає...

1889

•

Як без тебе жить?..
Ані щастя, ні тепла,
Лиш душа болить,
Доля мучить мене зла.
 Та що вдіять можна?
 Мабуть, воля божа.
Гнуся, плачу я,
Серце й так все сльози ллє,
Бо любов моя
Слово зрадила своє.
 Де ж мені у світі
 Тугу злу подіти?..
Жду любов мою,
Адже ж бачились коли.
Волю дай жалю —
Кілька слів мені пришли.
 Бо душа зболіла,
 Ниють кості й тіло.
Як плачі мої
Вчує мила з далини,
Для душі її
Стануть ліками вони.
 Горе я забуду,
 Гнутися не буду.

Ну що зі мною робиш ти,
Тоді як іншого знайшла?
Чи ти забула,
Чим жила,
Що в зрадах
Спалюєш мости?

Скажи,— зазнав я стільки мук! —
Навіщо слів твоїх туман?
Спрможна ти
Лиш на обман,
Хто б не попавсь
Тобі до рук.

Конає серце у вогні,
Нещадне горе попелить,
Твій жарт лихий
В недобру мить
Підтяв навік
Крило мені!..

Що завтра станеться — хто зна?
Ні, смерті я собі не зву...
Але сьогодні
Я живу,

А ти вже
Іншого жона.

Життя, як поле, перейду
З любов'ю!..
А коли нема?
А що тоді?
Біда сама.
Не зглянешся і на біду!

Задовга одинока путь.
У відчаї безсилий я,
І, мабуть, смерть
Прийшла моя.
Помру,
А ти здорова будь!

Любов — це вірність. Чи не так?
А вірне серце й самота
Не залякає,
Й марнота
Не перемінить.
Вмре відтак.

Розумнице, суворе «ні»
Не поспішай сказати зі злом
Тому, хто став
Твоїм рабом...
О, як потрібна
Ти мені!

Люблю тебе, хоч від образ
Горю,—
А позирк уловлю —
Усе прощу!
О як люблю!..
Я знову твій,
Як в перший раз.

Жорстокосерда і лиха,
Хіба голубила мене?..
Ні, жоден спомин
Не війне
Про жар і пристрасть.
Що ж — нехай!..

Кохана, байдуже тобі...
Мені твоїм не дано бути,
До тіла білого
Торкнуть.
На жаль!
Скоряюся судьбі.

Яке жорстоке слово «ні»!
Але собі запам'ятай:
Аллах — мій свідок,
Так і знай.
За зраду
Палять на вогні!

Люблю тебе! Все інше — тлін!..
Припав би до твоїх колін,
О тонкоброва, світло дня!..
Один блукаю, наче тінь.

Єдина, незрівнянна ти.
Така, що в світі не знайти!
Слова кохання хочу я
Лише для тебе зберегти.

Джигіту гідному повір,
На іншу він не зверне зір,
Любитимеш його чи ні,
А він кохатиме безмір.

На інших не дивлюся я,
Хай в інших є краса своя,
Вдихнути б жар грудей твоїх
І знати б лиш, що ти моя.

Солодка млість, і хміль, і щось
Нам в тиші тихій зачалось.
Одне ввижається мені:
Волосся пишне розплелось.

В тобі — краса, вогонь — в мені,
Це правда, мила. Наче в сні
Переді мною звабно так
Сіяють очі чарівні.

В знемозі марю я відчуть
Спекотний подих твій, почуть,
Як серце спіймане твоє,
Мов пташка, в грудях билось чуть.

Наблизяться пелюстки губ,
І серце першим вчує: люб!..
Кохана! Соколом прилину —
Хай пропаду в завії згуб.

Прекрасна ти, твій юний вік,
Гаряча кров, як в гроні сік,
Голівка — наче ранній цвіт,
Для мене звабна ти навек.

Фазане міднокрилий мій!
Не крийся, не ніяковій!
Ходи до мене, дай припасти
Губами до тремтливих вій.

Такі твої милі слова,
Що обертом йде голова.
Сама я не знаю, чому
Зів'яла, неначе трава.

Мені так іще не було.
Невже це кохання прийшло?
Хилюся до тебе, тулюсь —
Аж млостю мене поїняло.

А ти ж бо розумний який,
У ніжному слові тонкий.
Життя освітив ти мені,
Мов племінь гарячий, п'янкий.

Хай буде кохання у нас
Навік — не на рік, не на час.
Знічев'я ж покривдиш — то що ж?!
Потьмариться світ мені враз.

Якщо не кохаєш ти, ні,
Не будь же ганьбою мені!
Нащо приручати, коли
В пекельнім покинеш вогні?

Без сонця — без тебе — не жить.
Не стану життям дорожить.
Могилою буде мій дім —
За милим до скону тужить.

Ти сокіл, безстрашний ти птах,
А я — мов пташина в житах,
Напевне, не перша тобі
Кохання несучи на вустах.

Коли ж не омана — любов,
Палає розбурхана кров,
В обійми впаду я твої,
Щоб не розлучатися знов.

Руками тебе обів'ю,
Як дуба хмелинка в гаю.
Хай будем з тобою одне,
Віддам тобі душу свою.

...Все правда, що нині пишу,
Кажу те, що в серці ношу.
Читають нехай юнаки
Й мене не картають, прошу.

Помислять над цим хай і ті,
Хто слово цінує в житті.
Хто вміє кохати дівчат,
Не маючи зла на меті.

Кокбаю, пісень збирачу,
Ти десь побиваєшся, чув,
Що вірш мій оцей пропустив,
Тобі я його присвячу.

1889

Як рука завтовшки, за плічми коса.
Ступить крок — од шолпів сріберна яса.
В шапочці бобровій, жвава, чорнобрива —
Де іще на світі є така краса?

Очі — мов свічада, повні вщерть причар,
Ласкою голублять, в душу ронять жар...
Рівну їй красуню десь ви зустрічали?
Білі зубки-перли осявають твар.

Ніженьки маленькі, ніжна і гінка.
Раз на сотню років родиться така.
У росі ранковій яблуко солодке
В спразі невідступній зір її шука.

Ліктика торкнешся часом мимохить —
Враз бентежно серце в грудях забринить.
А коли ізблизька в миле личко глянеш —
Млість тобі по тілу розіллється вмить.

1889

Де ж ти, юний шал життя,
Чом вогню не палиш знади,
Не вникаєш в суть буття
І наук не прагнеш знати?

Чом за правду не стоїш
І не йдеш людей вивчати?
В серце сил бери-но більш,—
Без зусиль вогню не мати.

Не пізнавши, звідки знать,
Що таке любов і втіха?
Чи ладен життя віддять,
Хто не звідав скрути й лиха?

Якщо гідний того ти,
Друг в огонь піде за тебе.
Щастя можеш досягти,
Тільки мужнім бути треба.

Не трудилися в житті
І скотину не плекали,
Балачки вели пусті,
У мистецтво не вникали.

Що ж тепер чинить, коли
Ми нічого не надбали?
У забавах прожили,
Щоб у рот хтось кинув, ждали!

1889

Нехай і сонце, й місяць сяйво лють,—
Вони в душі пільми не розженуть.
Ні, кращої за тебе не знайду я,
Хоч ти б знайшла і кращого, мабуть.

Хай нерозважну тугу я терплю,
Нехай кохана мучить без жалю,
Нехай гордус і глумиться з мене,—
Свій хрест нестиму я і все стерплю.

1889

Горя вогонь
Спалить, либонь,
Груди мені одному.
Тут би піти,
Розповісти,
Та кому?..
Як від страху,
Я на шляху
Всіх обминаю, спішу.
Сором залле,
Ніяк стає,—
Геть біжу.
Нуджусь, не сплю,
Що не роблю —
Спокою вже не знайти.
Мила моя,
Змучився я,
Зглянься, прийди.
Серце тремтить,
Жаром горить —
Далі не може так бути.
Допоможи
І покажи
Вірну путь.
Буря он рве

Листя живе,
Сходить тополя слізьми.
Никну, тремчу
Я від плачу
Між людьми.
Гордим тоді
Був я в житті,
Скоро звели і мене.
Тіло моє
Льодом стає,
То вогнем.

1890

Світами доля поводила,
Лишилося одне — могила.
Та мова ще мені в прислузі,
І мій глагол — як день на пружі,
Хоч слухачі з ним не в союзі —
Такими доля наділила.

І ось дожив я до сивин,
І думку мав про все, про всяке.
Чи буде хтось, хто хоч один
За раду склав мені б подяку?
По всіх усюдах я блукав
І словом глуцтво знакував.
Нарешті я сягнув вершини...
Спини свій лет, і осягни
Значимість пережитих днин,
І стиш ходу наполовину.
Аби журба не налягла,
В безвихіддя не завела.
Душа, ти мусила б здригнутись,
І птахою спурхнуть в блакить,
І крила сонцем взолотить,
І зупинить летючу мить,—
Тоді б лише не знати скрути!

Як серцю горе пережити?
Такий тягар його гнітить.
Такі слова — хай всяк мовчить,
У кого ще душа болить.
Уже печалі плід дозрів,
Пече вогонь пекучих слів —
І серце пломенем горить.

Ти серед неуків — один.
Не підляга ніхто під чин
Твоєї волі, не зважає...
Їх гублять гордощі, і чвань,
І дух ущерблених діянь.
Минувся страх, і без вагань
Знов кожен чинить, що жадає.

Невігласів навчиш хіба?
Вітчизну кинув би — тужба
Обсяде душу і... ганьба.
Та дух все порива угору.
Творець до мене пильним був:
Послав мерзотників юрбу
У подорожні, щоб забув
Про опір я покорі.

Людиною назвався я
І не зганьблю своє ім'я.
Хоч чутка, пущена, мов кінь,

Переслідом іде повсюди
І кидає на мене тінь,
Що прагну слави й велелюддя.

Та жить собою в самоті?
Який же сенс у цім житті?
Живому скніти — це безглуздя!
Припустимо, твоя жона
Вчинила гріх. Її вина
Тебе пригнічує щодня.
А знаєш ти, як далі бути?
Все тяжче жити, що не день...
Ти все чекаєш розгрішень...
Так ось і я, чеканням скутий.

1890

Все може набриднуть мені,
Та тільки не вірші, пісні.
Лікують і душі, й серця
Натхненні рядки вогняні.

Для бідних ви, вірші мої,
Глухі до вас багатії.
Од вас хай здригнеться гордій,
Хай сліз потечуть ручаї.

Чи бай зрозуміє мене?
Та й дурень, він теж не збагне.
Складаю для тих я пісні,
Хто серцем від них спалахне.

Як слово, бува, в суєті
Не зможуть почути оті,
Для кого пишу,— все одно
Згодиться комусь у житті.

Здіймайся ж бо, пісне, увись!
Над степом, як птах, пронесись!
Залишся бриніти й для тих,
Хто прийде за нами колись.

Хай пісня моя засія
Нещасним таким, як і я.
Я вірю: в житті ще не раз
Послужить їм пісня моя.

Не хочу захоплень дурних
Від суддів нікчемних, дрібних.
Хай краще тямущий один
Збагне сутність віршів моїх.

Не кожен ще вмiє казах
Відчути красу у піснях,
Хоч тьма вас, та гірше тварин
Ви дикі й тупі у степах.

Повз вуха вам — слово моє.
Душа в вас глуха, як ще є.
Мій боле, їх бачу наскрізь,
Аж сили співають не стає!

Душа, буває, аж горить,
Так мариться їй про любов.
Тільки марний серця порив
Трунок муки випити знов.

Серця жар не годні згасить
Ані злигодні, ні літа.
Поруч тебе, любов-ненасить,
Смерті сила — безсила й та.

Життя без любові — нудьга,
Нікчемство. Щасливі лиш ті,
Родина кому дорога,
Хто друзів не лишить в біді.

Розумний цінує святе:
За другом сумує він.
Без дружби і слава — пуста,
Й багатство — зола і тлін.

ВЕСНА

Весною квітують сади і поля,
Весна у дібровах птахів звеселя,
І сонце, як мати, все пестить навкруг,
Мов килим барвистий прослалась земля.

Весною коханням живуть юнаки,
Діди забувають прожиті роки,
І ну жартувать, глузувати з бабусь —
То ж юнки колишні, красуні жінки.

Весною в аулах святкує народ,
Звільнившись від гніту зимових турбот,
Розбившись на пари, закохані йдуть,
Дійшовши в любові і злагод, і згод.

І повняться співом не тільки гаї,
В овець і верблюдів теж співи свої.
Під поглядом теплим дерев і трави
Дзюркочуть, співають рвучкі ручаї.

І гуси статечно виходять на став,
І хлопчик яєць десь по гніздах надрав,
І птаха мисливець пуска на скаку,
Щоб той свою жертву зненацька дістав.

Вдягають дівчата прикраси свої,
Виводять рулади в садах солов'ї,
І їм кукуванням невтомних зозуль
Озвуться бентежно далекі гаї.

Наїдуть із крамом меткі лихварі,
Дехкани ж в трудах від зорі до зорі:
Отим, що посіють вони навесні,
Живуть цілу зиму й весь рік трударі.

Весні все радіє, як сонцю маля,
І як не радіти — годує земля
Тебе, наче мати, і небо ясне
До тебе, як батько, чоло нахиля.

Співає душа свою дяку весні,
Що щедро дарує багатства земні,
І множить отари, нам їсти дає,
І тепло колише хліба наливні.

О всміхнена радість, ти — небо без хмар!
Всі славлять весну, окрім дурнів та скнар.
У того ж не серце, а камінь твердий,
Кого не хвилює краса її чар.

Ідуть на осоння старі й молоді,
Жеребчики й діти — вибрикуй, радій!
І небо пташине — все сонце і спів!
На синіх озерах ячать лебеді.

Бундючиться місяць, як сонця нема,
Як зорі впівнеба — відступить пільма!
Та меркне їх сяйво одразу, коли
Проміння ранкове зоря підійма.

Земля — наречена, а сонце — жених.
Єднає любов їх, мов тих молодих.
Та щò залицяння мигтючих зірок?! —
Жених лиш надійде — й жене з неба їх.

Жених, наречена всю зиму жили
У довгій розлуці і ждали, коли
Побратися можуть, і от навесні
Зустрілись — і квіти ураз розцвіли.

Хоч любиш ти сонце веселе завжди,
Та спробуй ув очі заглянь йому ти!..
Раз бачив я сонце — спускалось воно
В повитий багрянцем намет золотий.

Доля молоді сумна:
Юнь у помислах дрібна,
Чорним знаком лихоліття
Затаврована вона.

Промарнує юний вік,
Празникам забуде й лік.
Ні на гріш самоповаги —
Байдидує з року в рік.

Мастаки безплідних справ,—
Хто з них труднощі долав?
Лиш об юрту завжди туться,
Як нажруться ситих страв.

Пошла усмішка з очей,
Поверховий зміст речей.
Свинство — їхня суть правдива,
Все б їм швендять між гостей.

1891

Одного себе шанує,
 Шани іншому нема!
 Ще й людьми всіма гордує,
 Хоч — ні серця, ні ума.
 Що невіглас — вчує дурень,
 «Долі знак!» — відмовить він.
 Боже! Чи не бачиш мурів
 Між твоїх дітей-творинь?
 Знає істину людина
 З серцем зрячим та ясным.
 Якщо змити бруд — гляди-но,
 Як душа радіє цим!
 А нікчеми ницу душу
 Мла густенна покрива.
 Правду я сказати мушу —
 То порожня голова.
 Йде в чалмі своїй великій
 Беззаконець наш, мулла.
 Властолюбний, злоязикий
 Та, як беркут, повен зла.
 Є серця, що їх не стисне
 Жоден біль, щоб до плачу...
 Слухать є кому — це звісно,—
 Де б знайти того, хто вчув!?

1891

Коли вогонь палахкотить
Яскраво в серці молодому,
Коли вагатись не кортить,
Коли й не думавш про втому,

Коли й не чув про тіла біль,
Про різні хворості підступні,
Коли упевнений в собі,
У тому, що усе доступне,—

Злочинно вчитись хитрувать,
Покору сіяти злочинно,
Як і гасити дух дерзань,
Як і вагатись безпричинно.

Ще гірш — душити бідолах,
І так замучених нуждою,
Героєм бути на словах,
Боятись чесного двобою.

Вогонь пригасне, друже мій,
Нічого вічного немає.
Прожити гордо ти зумій
Життя, що швидко так минає.

Звіряйся, та не забувай:
Є скорпіон і є гадюка.
В твоїм ровеснику, бува,
Губитель криється, падлюка.

Ти в дружбі вірним будь завжди
І з ворогом не будь жорстоким,
Веде поспішність до біди,
А мудрості ознака — спокій.

Хорошим людям все віддай,
Нічого не жалій для чесних.
Негіднику ж не потурай,
Не прислухайсь до слів облесних.

Веселий, молодий джигіт,
Замилувавшись світлим дивом,
В підступний вік наш бачить світ
Квітучим, радісним, правдивим.

Звичайно, молодість палка,
і марнолюбна, й нерозважна.
Послуха часом попляка,
На мудру сивину не зважить.

Вона довірлива. Її
Частенько за оцю довіру
Обдурять хитро крутії.
В усьому треба знати міру.

О безсоромний марнослов,
Вимолой краще щось у мене,
А то ж без хитрощів любов,
Воно ж таке іще зелене!

Палка, довірлива душа
Брехні вже більше не повірить!
Та згубник хижо поспіша
Позбутися її довіри.

1891

* * *

Двоє в світі своїм...
Так бентежно обом,
Так ніяково їм,
Все притихло кругом.

Так їм близько удвох,
Що не треба і слів,—
За межею тривоги
Голос серця бринів...

Двоє поряд ідуть,
Чують тільки себе.
І над ними течуть
Вічні води небес.

І, тамуючи страх,
Перших ніжностей щем,
На розквітлих вустах
Незнайомим вогнем

Запалали вуста,
І п'янка пелена
Все у зорі хита
Без вина, без вина...

І вечірня зоря
Крізь дерева густі
В їх любов зазира
В самоті, в самоті...

В світлі чистім джигіт
Бачить ніжність в очах
Тої, хто на весь світ
Лиш одна. У віках!

О премудрість людська,
Красномовство палке!
Хто вас тут відшука,
Тут, де щастя п'янке?

Ви схиліться без слів,
Ви повергнуті тут,
Перед світлом чуттів,
Що не відають пут!

Ти зінице моя,
Ясний розуме мій,
Від кохання свого
Хворий я, зрозумій.

І не скаже ніхто,
Що гарніша є десь,
Ні старий, ні мудрець,
Хоч обійдуть світ весь.

Хочу виплакати я
Свою душу в піснях.
Я про тебе скажу
В найніжніших словах.

Щире, істинне те,
Що тобі говорив.
Лиш єдиній, повір,
Свою душу відкрив.

Придивляєшся ти,
Та не бачиш таки,
Мов не знаєш, чому
Я в зажурі такій.

Не одного зведеш,
Та не глянеш — минеш.
Я згораю щодня:
Не жалівш мене.

Нехай хата нова,
Без людини ж — німа.
Де душа без вогню,
Там і глузду нема.

Знай-бо: я не жебрак,
Ласки я не прошу,
Та відкриюсь тобі,
Про любов розкажу.

Надивитися дай
На дівочу красу,
Ніжну вроду чола,
Шию, темну косу.

В чорні чари очей
Задивляюсь тобі,
Пелюстками вуста,
Перли білих зубів.

Наче різьблений ніс,
Стан високий, гнучкий,
Тіло біле таке,
Ніби цвіт весняний.

Моя мила, прийди,
Свіжим вітриком ввій!
Хай зігріє мене
Погляд лагідний твій.

Ти в зажурі — зима,
Ти весела — весна.
Сміх, як спів солов'я,
Зачарує сповна.

Не маніжся, тобі
Та суворість чужа.
Через тебе життям,
Щастям не дорожать.

Ти духмяна, як цвіт,
Ти — як сонце ясне,
Хто погляне хоч раз,
Як той мак, спалахне.

А привабність твоя,
А твоя чистота!
Захват мовити мій
Неспроможні вуста.

Ти солодка мені,
Я тобою живу!
Все не досить хвали,
Як тебе не назву!

Божий дар — ця яса.
Як її не любить!
Тож схилиюся сам
Перед нею щомить.

Що без тебе життя?
Я журюся — прийди.
Хворий милою я,
Ти розрай од біди.

Сотні в'януть. Кого
Серед них обереш?
Моє слово жарке,—
Чи його ти збагнеш?

Граціозність твоя
Зводить з розуму всіх,
І грайливо дзвенить
Чарівливий твій сміх.

Кожен впертий — джигіт.
З ким підеш під вінець?
О, чи буде коли
Моїм мукам кінець?

Що шукаєш, душе моя?
І чого бентежиш, чудна?
Таж віч-на-віч з тобою я,
Не лукав же, моя сумна.

Нині гордий я. В похвальбі
Як не втопить зрадна юрба!..
Але що мені, далєбі,
У хвалі, що глуха й сліпа?!

Чи розумний вмиє не збагне
Нісенітниць облесних чад?!
Хай безчесний хвалить мене —
У слєї не бачу знад.

Духу лестоців стережись.
З глумом сміття потік несе.
Думко, знай свою справжню вись,
Слово правди — понад усе.

Тут продажні люди й слова —
Вдовольняють будь-який смак.
В друзі пройд я собі не звав,—
Дихать в колі бридкому — як?!

Грубі лестоці тішать кров
Не мені. Остогидло, й край!
У повій не в ціні любов —
Гаманця хутчіш розкривай.

Я не раб дешевій хвалі.
Хай мене і слава мина.
Люди часто пусті і злі.
Смерть од кривд лікує сповна.

Ніби хвиля, життя земне,
Поглина її круговерть.
І лихе і добре — мине,
Та однак отрути в нім — вщерть.

* * *

Заспокойсь, не журися надміру
І на посміх себе не давай,
Всі, кому виявляв ти довіру,
Ошукали, зневірили вкрай.

Засумує ягня-сиротина,
Та небавом той смуток мине.
Тільки серце — примхлива дитина —
Все кудись пориває мене.

І душа, наче пес той, блукає.
Друга вірного їй не знайти.
Ані втіхи, ні щастя немає
В цьому світі брехні й суєти.

Обпекла мене ваша зневага,
Думав я — відійшли ви навек.
Чом же знову явили увагу?
І навіщо цей галас і крик?

1892

Так мало він весен стрівув,
Та це для жалю не причина.
Не знав, як знамена гинуть,
Як в битві показувать спину,
Не відав ганьби, ані кшину,
Був мужнім і чистим дитинно.
Ім'я незаплямлене виніс
З життя, що його перейти нам,
І день його був — не повинність,
А віра тверда в людину.
Не відав гіркот полинних,
Не знав, як спека поглине
Джайляу — зелену долину,
І як це джерел глибини
Вмирають в пісках неспинно...
Чоло ясне, без провини,
Він світлий — не гнув ще спини
Ні перед ким — не ти.
Такими з життя піти нам —
Це щастя — шлях освяти.

Жар і лід... Серця гніт —
Пристрасть, рівних якій нема!
Знай, поглине їх світ,
Літу — край. Натомість — зима.

Ані крихт не зберіг
Ясен юності щасний день.
Вже далеко поріг,
Та й зоря, що їй вірив,— де?..

Що ти щастям вважав,
Чим палав у захваті ти,
Нині — сором і лжа,
Марнотратство днів золотих.

І здається тобі:
Що було — даремне й пусте
І не варто судьбі
Повідати нині про те.

Безсоромний лиш рад
Хизуватись колишнім днем.
Та розважних порад
Куций розум вже не збагне.

1893

* * *

Хвалько, крутій,
Рвач, лиходій
Коли приходить,— знай:
Змовка сім'я,
Зникаю я,
Обурений украй.

Себе — о гном! —
Вважа зразком,
Брутальний і тупий.
На інших кошт
Гульне такóж,
А вдома він скупий.

Такий народ
Винагород
Канючить, як з ножем.
Не дав усім,—
Ти ворог їм.
Живуть лиш грабежем.

В них норів єсть...
Де ж совість, честь?
Обман — їх вічна путь.
Всіх ловлять в сіть,

Щоб обдурить,
Що вирвуть — тим живуть.

Нероб юрба
Все загіба.
Ну й кара для людей!
Став баєм — сват,
Став бієм — брат,
В кишеню куш кладе.

Як не верти,
Як не плати —
Од них життя нема.
Падлюк — без меж...
Кого знайдеш,
Щоб добре серце мав?

Нема, на жаль,
Щоб поважать
Ми з них когось могли.
«Батири» ті
Звели з путі,
До злиднів довели.

Ні напоумить,
Ні встидить...
Пройдисвіт скніє й скнів...
Я їм прощав,
Я їм давав
І каюсь — душить гнів!

Наступає зима навісна,
Провіщає її листопад,
Але душу бентежить весна,
Хоч її не вернути назад.

В день зимовий трояндні кущі
На снігу не цвістимуть вогнем,
Хоч вогню пломінкого в душі
Не залить і холодним дощем.

Та, на жаль, ниці люди! малі!
Кожен дбає лише про своє.
Що їм злигодні, клопіт землі,
Що їм болю коли завдає?..

Все нікчеми та спритники — в них
Ані серця нема, ні ума.
Окрім помислів темних, брудних,
За душею нічого нема.

Хвастуни, крикуни, торгаші,
Їх девіз: «Обдурить, не зівать!»
Їм аби лише коштом чужим
Хоч розкошів, хоч слави зазнать.

Їм чуття недоступні святі!
Лиш пройдисвітів їм шанувать.
Щастя й слави не діждуться ті,
В кого совість шляхетна й жива.

1894

На нашу молодь сумно я дивлюсь,
І за її майбутнє я боюсь.
Убога духом, схильна до наживи,—
Хіба на себелюбців покладусь?

Вона іде наосліп, навмання.
Їй все одно — чи ніч, чи сяйво дня.
Пожадлива: ото їй тільки й світу —
Поїсти щоб та ще придбать коня.

Чим вітрогон корисним може бути,
Колп нездатний він на чесну путь?
Лукавий, хоче вік прожить обманом,
Та віри йому, ницому, не ймуть.

Обдурить він, обкраде тут і там.
Хоч божиться — не вір його словам.
Усяк його за гріш купити зможе,
В нім непідробним не бувають чуттям.

* * *

У закоханих мови нема,
Промовляє любов сама.
Не помиляться молоді,
Коли племінь серця пройма.

Сам я теж, без ніяких слів,
Погляд милої розумів,
Непогано ту мову знав,
Та забув наостанку днів.

1894

Дитинство вмерло. Юні дні
Пролинули стрілою.
Прийшли літа старі, нудні
І вкрили сивиною.

Чи, може, ти розчарувавсь
В постійності, небоже?
Щоразу інше заповзявсь
Ти сповідати, може?

На згубу ти себе прирік,
Неначе верблюдиця,
Що у хліві живе весь вік
Й лиш верблюжам гордиться.

1895

Витре розумний сльозу,—
Мужньою стане сумна.
Горя отрута важка
Серце проймає до дна.
В'янеш, мов квітка, Магіш,
Бродиш слабка і хмурна.
Кожному в світі оцім
Мука розлуки дана.
І не зарадить, Магіш,
Щира сльоза жалібна.
Кожна людина вмира —
Доля в усіх нас одна.
Рідних, найближчих бере
Смерть невмолима, страшна,
Вдарить остання мить —
І настає тишина.
Хто переможе смерть?
Меж її влада не зна,
І покоряються їй
Всі на землі племена.
Я розумію, Магіш:
Шляхетний він, як весна,
Сльози не вернуть того,
Що відняла навісна.
Пісня затихла палка,

Не забринить ні струна,
Хмари свинцеві важкі,
Сонечко не вирина.
Рідна Магіш, зрозумій:
Доля така земна —
В'янемо, наче квітки,
Танемо, наче луна.
Милого смерть взяла —
Темна її глибина,
І не зарадить, Магіш,
Щира сльоза вогняна.
Сокіл од нас відлетів,
Білий од нас відлетів.
Ні, не повернеться вже
Кращий з моїх синів.
Батькове горе тяжке,
В горі я занімів.
Рідна Магіш, пожалій
Матір його та братів!
Тяжко нам, тяжко, Магіш!
Як же він жити хотів!
Тільки зацвів — і зів'яв.
Вдарив мороз, як зацвів.
Серце у тузі важкій,
Білий мій світ почорнів,
Вже не розвію журби,
Скільки не житиму днів.
Був ти опорою нам,
Весело так пломенів.

Тяжко сумую тепер;
Згасла надія моя.
Плине крута і гірка
Горя мого течія.
Як ми пишалися ним!
Плаче невтішно сім'я.
Всі ми нещасні, Магіш,
Та найнещасніший я.

1895

Красуня дівчина у хана жила,
У неї численна прислуга була,
Вдягали її в золотисті шовки,
Але покохати вона не змогла.

Хан гадки не мав про невдячність таку
І мить насолоди вже бачив близьку.
«Як з нелюбом жити, я краще втоплюсь»,—
І кинулась юнка в глибоку ріку.

Як дівчина цноту свою зберіга,
То що їй пишнота шовків дорога?
Хай рівню собі вибирає усяк.
Не верне вже літ молодих дідуга.

Даремно піддобрює дівчину дід —
Не може від грошей розтанути лід.
Як років на двадцять молодша вона,
Тоді женихатися, друже, не слід.

Дуріють старі, як беруть молодих.
Нудьгують дружини, бо шал не затих.
Живуть без любові немилі діди —
І боляче й смішно дивитись на них.

Не будеш ніколи, старий, молодим,
Тобі не зарадить ніякий калим.
Навіщо ти молодість губиш чиюсь,
Коли вже розтанула власна, як дим.

Не знали, дідуню, що в хаті біда,
Раденький, що жінка твоя молода.
Тобі й невтямки, що кокетку узяв,
Ти з хати — коханця вона вигляда.

Такої жони бережися, старий,
Бо станеш рогатим, як біс лісовий.
Отож не хвалися багатством своїм
І юною жінкою, баю дурний.

Ти скаржишся: жінка стара і глуха,
Мовляв, чи ж далеко отут до гріха,
Але молодички, дідусь, не займай:
То квітка, а ти вже — колючка суха.

Даремно обдурюєш, діду, себе,
Даремно голубиш — не любить тебе,
Чужі ви й далекі, як небо й земля,
Хоч небо ти їй прихили голубе.

Пісня серця химерно літа і літа,
Споминаються юні, щасливі літа.
І показує пісня, що в нашій душі —
Чи натхнення і радощі, чи гіркота.

Пісня в небо підносить, крилата сама,
То ятрить вона душу, то дух підніма.
Пісня — втіха солодка, найбільша з усіх,
Та вона недоступна, як слуху нема.

Пісня будить, прискорює серця биття,
І тече повнокровніше наше буття.
Пісня робить веселим і робить сумним,
І лікує нам душу, неначе дитя.

Та не кожен це знає, хто пісню співа,
Мало хто відчуває, що пісня жива,
Мало хто по заслuzі оцінить її —
Задушевну мелодію, тужні слова.

Починається пісня в високих тонах —
У степу височіє душею казах.
А кінчається м'яко і сумно вона,
І печаль у бентежних співцевих очах.

Не жалію пісень для хороших людей,
Для розумного трепетно вийму з грудей,
Туговухих і злих подражню досчочу,
А кмітливий мене зрозуміє ачей.

У житті є початок — то радість, теплінь,
У житті є кінець — то печаль, холодінь.
Буде світлим, щасливим у тебе життя,
Якщо ти відчуватимеш пісні глибінь.

Нудно пісенька лється — і серце мовчить,
А як пісня хороша — століття їй жить.
Забуваєш про горе, веселим стаєш,
Коли пісня красива й правдива звучить.

Іноді, як на душі немає
Смутку, ані горя, що гнітить,
Дивним натхненням раптом осяє
Душу поетові світла мить.

Серце співцеве почне звучати,
Влад задзвенить гірському струмку,
Адже ж не може воно мовчати
І не відкритися в мить таку.

День заіскриться знов кольорами,
Душу пробудить од сну таки.
Легко поллються слова-коралі,
Ясно заграють у них думки.

Весь у напруженому прозорінні
Гляне в минуле, в будучину,
Творчому віддаючись горінню,
Різних суєт змахне пелену.

Зором орлиним гляне по світу,
Горе помітить співець сумне,
Темінь, свавілля, жорстокість гніту
В очі людям назве й проклене.

Судного дня буде чиста обнова,—
Честі та розуму день гряде,
Присуд поетів і його слóва
Вдарить на сполох поміж людей.

Гнів, і правиця тверда, і віщі
Нелицемірні його слова.
Тільки про те напишуть у вірші,
Що продиктує правда жива.

1896

Ти людям не вір, що улесливі сиплють слова,
У лестоцях тих найчастіше підступність бува.
У себе повір, у свій розум, у працю свою,
Бо тільки у них — уся сила, вся велич ества.

Тож віри не йми підсолодженим тим словесам,
Нехай не п'янить похвали запашний фїміам.
Що гарного в тім, що тебе піднесуть до небес,
Коли це брехня і у неї не віриш ти сам.

Спіткає біда — не хились, не здавайся в борні.
Нараз пощастить — не влаштовуй ти свята бучні.
У душу свою ти занурюйся та бережи
Перлини оті, що побачиш в її глибині.

* * *

Крик, що здійме юрма, —
Це хіба розрада нам?
Всюди нікоть дарма —
Це хіба не вада нам?

Всюди неуптво, тьма —
Буде в цім порада нам?
Вік прожити дарма —
А чи в цім відрада нам?

1897

* * *

Трава пробилась крізь колючий сніг,
Йй жити скільки — хто б сказати зміг?
Вона хмеліє, ніжна, від тепла
І мріє вище стати за тополю.
Під осінь застудилась, вмерла з болю,
Перерости бетеге не змогла...
О, скільки гине юних, світлих мрій!
За недосяжним тягнемось мерщій...
Булат затушений... Лице вкривають зморшки...
Огонь душі вже погасає мій...

1897

* * *

Полум'яне, наче криця,
Точне, невідпорне,
Створене із блискавиці
У небеснім горні;
Мое слово, мій талане,
Ти в невігласів не в шані.

Дерзновенна думка-зброя,
Ніби меч двосічний,
Ризикуючи собою,
Завше тебе кличе.
Серед лютої негоди,
Непробудний мій народі!

За живе не візьме слово —
Плід розумування.
Потече по жилах мова,
Зроджена стражданням...
Завше буде надихати,
На вустах віків звучати.

1898

Що мій роз'єднано народ,
Жалкую недарма:
Від ворожди й лихих пригод
Мені життя нема!

Та в чуйності я не зачах:
Всім помагати радий.
Всяк рівний у моїх очах —
Старий і молодий!

Все між людьми ладен ділити.
Чим я покривдив вас,
Що підло честь мою ганьбить
Рветися повсякчас?

Любов до люду — з серцем влад...
Чом раните мені
Ви серце люто, мов той кат,
Ще й топчете в багні?

Обмовлюєте всю сім'ю...
Неспокій хай зроста?
Дім, жінку відібрати мою —
Ось наклепів мета!

Не вбить вам клин, не тратьте сил!
Облиште кривосуд!
Не міряйте на свій копил!..
Ох, як задушно тут!

Від діла нищих глитаїв
Паскудніша їх лжа.
Я крик обурення таїв,
Та всьому є межа!

1898

* * *

Доля жорстока грабує нас...
Життя забирає красу твою, силу.
Невірою мрію підточує час
І навіть завзятих кладе у могилу.

Обернеться радість найбільша в печаль.
Оглянься назад — суєта недолуга...
Чи є така справа, за котру не жаль
Утратити навіть найкращого друга?

Не треба порожніх і завчених слів,
Що їх сотворили не серце, а губи,—
Вони не підкажуть того, що хотів,
Потік їхній істину згубить.

1898

* * *

Буду я лежати у землі сирій,
Стихне, заніміє голос мій живий.
Стане, мов крижина, серце вогняне,
Сповнене добра, любові та надій.

Кожному судилось путь пройти земну,
Рано а чи пізно я навік засну.
Але і по смерті, знаю, все одно
Вашого, нащадки, суду не мину.

Більше не почую я лихих обмов.
Можете ви ганить, докоряти знов,
Тільки не карайте двічі за одне,
Бо і так із мене випили всю кров.

Ви загляньте в душу змучену мою,
Загадку велику я у ній таю.
Тьмуцу-тьму темноти все життя боров,—
Шлях мій був тернистий,— я на тім стою.

Так, либонь, химерний був я чоловік,
Хитрував, бувало, гострий мав язик.
Та опам'ятався, випроставсь, прозрів —
Стати ж досконалим не дали за вік.

О, якби я волю мав собі завжди,
Манівців не знав би, не пізнав біди.
Хто ж бо мене слухав? Карою був люд!
Це збагни, нащадку, строго не суди!

Полум'я й отрута нині у мені,
Жаль, малі набутки за недовгі дні...
А проте на долю годі нарікати,
Часом наговорять зайвого пісні.

1898

* * *

День за днем, як мить, майне —
Спокою шукать дарма.
Думка думку обжене —
Впину й меж для них нема.

1898

Натомилось моє серце й кожну мить
Все тихіше б'ється, хворе, і щемить.
У безсонну ніч тривожну і тяжку
Кров гаряча прагне серце затопить.

Туга розум, як лецатами, стиска,
Марно дружня увижається рука,
Пустодзвонів скільки — спасу вже нема!
Остогидла їх улесливість слизька.

За минулим серце тужить день при дні,
Проклинає дні сьогоднішні нудні:
Часом спокою благає у творця,
Часом знову мук напитує мені.

Часом з горем заговорить — все в сльозах—
Про недугу, про неспокій, про свій жах.
Часом, наче той відлюдок, замовка
І про кпин і глум в нім думу дума страх.

Хворе серце в грудях пташкою тремтить.
Затаївши своє горе, легше жить.
То нахлине кров гаряча, обпече,
То простигне, заспокоїться на мить.

Молодість — пишна весна,
Щастя колиска ясна.
Слава, кохання, порив,
Сила і воля міцна.
Молодість — дум крутизна.
Молодість — пишна весна.

Боже, де ділося все?
Що мені старість несе?
Юність пішла назавжди,—
Не виглядай і не жди.

Кличеш, зовеш — та дарма.
Друзі? Й помину нема.
Сам залишивсь на землі.
Світ — як велика тюрма.

Господи, сліз дай очам,
Силу дай, біль щоб мовчав,
Кволеє серце зціли,
Дай витривалість плечам.

1899

Запеклим і лютим одчаєм
Заходиться серце моє.
Зневіра роз'ятрює й крає,
Зневіра життя моє п'є.

А ті, кого серце любило,—
Хто вмер, а хто зрадив давно:
Звірятись на когось несила —
Лиш ворога бачить дано.

Ні друга, ні сну, ні надії.
Пуста легкодумність чужа.
А старість — безжальна. Що вдію?
Життя — це отрута і лжа.

О ви, хто розтерзаний сумом,
Погляньте у душу мені!
Нехай би навстріч моїм думам
Хоч звук співчуття забринів...

1899

* * *

Годував цуценя, жалів,
Та вкусило мене, потайне.
А сусіда стрілять навчив —
Із-за рогу підстрелив мене.

1899

Чого він лащиться до всіх
І в дружбі запевня,
Коли в очах його масних —
Підступність і брехня!

То був сердечним, то сумним,
Все людям догоджав...
Коли ж обрали волосним,
Хитрішим лисом став.

Приймає ніби й радо вас,
Личина потайна,
А нишком — тільки вижде час —
Знов шкодить почина.

Сьогодні він тобі, як брат,
Віддасть життя дрібне,
А завтра, клятий супостат,
В могилу зажене.

Отак хитрує з давніх пір,
Запобіга, виля...
Не блазень він, не лицемір,—
В нім зрада промовля.

Себелюбцем ріс, високо ніс чоло,
Горя й лиха в тебе змалку не було.
Так до сонечка погожої весни
Гінко й весело підводиться стебло.

З того часу відійшло багато днів,
Готуватися тобі пора до жнив.
Серце звідало і холод і тепло,
Все приймало: чим горів, чим снів.

Раптом біль: гнітючі думи й злі,
Журні зморшки пролягають на чолі,
Час тобі, немов важкому колоску,
Буїну голову схилити до землі.

Всім судилося дочасно відійти,
Бо від смерті порятунку не знайти.
Доки в грудях б'ється серце ще твоє,
Про своє в житті подумай місце ти.

Ти сьогодні ще живеш, а завтра — край.
День чарує і милує виднокрай.
Сам не знаєш, скільки жити на віку,—
Народився ти для смерті, пам'ятай!

1899

Чом так, серце, болш давно?
Чом так мучитись довелось?
Чи хіба ти на всіх одно?
Чи тебе зрозуміє хтось?

Не змогло донести до всіх
Отого, чим само живеш...
Друзі де? Відштовхнуло їх.
Тож куди ти мене ведеш?

Славні злагода, мир, любов,
Та в пошані хіба вони?
Ті, до кого душею йшов,—
Спекулянти і хитруни.

Їм потрібний народ для гри,
Щоб клястися його ім'ям.
Словоблуддя й олжі майстри,—
Як же звіритись можна вам?!

Може, друга знайду в путі,
Хтось пораду, можливо, дасть...
В самоті бреду, в самоті —
То найбільше з усіх нещасть.

Ти пораду комусь даси,
Щиру, людяну, від душі,
Ще їй заплату за це неси:
Розліотуються торгаші.

Чи повірять отой словам,
Хто продався за мідний гріш?
Чи pomoже порадник вам
Тойі, що вірить лише в баршш!

Нащо, серце, страждаєш так?
Ну, яке із тих мук пуття?
Чи відчуто любові смак?
Де ви, друзі мої й життя?

1900

Як сонце свій погасить жар,
Вечірній кне пруг,
Як під густим сувоєм хмар
Померкне все навкруг,—

Тоді розмову сам на сам
Я з присмерком веду
Про невдоволеність життям,
Про горе та біду.

Проляже стежечка витка
У глиб минулих літ.
Постане доля нелегка,
Затьмариться мій світ.

Що б не згадалося в той час,—
Це спогади страшні.
Криваві рани раз у раз
Ятрять вони мені.

Як пес, що в полі заблукав,
Душа моя квилить,
Хоч би одну я мить згадав,
Одну щасливу мить.

Добро я сiяв у рiлля.
А що на нiй зiйшло?..
Живу самотнiй, сльози ллю
I пожинаю зло.

1900

Бачив я, бачив я: вітром берізку зломило —
І лягла навznak вона білим тілом.
Сонце лист обпекло — зелень зів'яла,
Лиш роса загаса — в'яне безсило...

Бачив я, сарна мчить... Постріл почувся дальній...
Кров біжить... рана болить... сум прощальний...
Смертний жах ув очах — більше не встати...
Світ мовчить, тихо тремтить промінь останній...

Бачив я: угорі білий метелик мріє...
Вітер грав — крильця зламав... Де ти, мріє?
Хоче к сонцю летіть — сили немає...
Хто печаль, хто смертний жаль зрозуміє?!

Знаю я, як журба серце нещасне крає.
Ти була, з іншим пішла — світ палає.
Тільки крига в душі — жити несила.
Світ горить, серце щемить, плаче-ридає...

1900

Я прогавив життя, одійшло спроквола,
Давні мрії поживклі сховала імла.
Серцю болісно стало, і щем не вгава.
Півзабуте минуле, неначе зола.

То було не життя, а видіння у сні,
Краще б юної думи не знати мені.
Ти на себе поглянь — де краса, і снага,
Серця жар, і здоров'я, та очі ясні?

Люди — ниці перевертні, різні в літах,
Правдолюбці шляхетні лише на словах.
Збожеволіти можна, як слухать юрбу,—
Слухай серце, що б'ється у грудях, як птах

1901

Безжурна юність і хмільна!
Буває ж сіра мілина...
Юначе! Звідать мусиш ти,
Де дружба, де брехня одна.

Не поспішай до серця брать
Те, що усі боготворять.
Зароблений кривавий гріш
Прибережи, дарма не трать.

Дешевини не сподівайсь,
На справжню цінність здобувайсь.
Господарем ощадним будь,
Інакше — скрути начувайсь.

Ось ти мандрівника зустрів,
Не довіряйся з перших слів.
Ти ж бачиш: я на схилі віку,
А друга стріти не здолів.

Доноси тішать в самоті,
Хто в чварах вік на видноті.
Та їм вже часу каламуть
Розор готує її поготів.

* * *

На тих устах —
Не гіркота,
А щире слово втіхи.
Від самоти
Спомога тим,
Хто прагне правди й сміху...

Щасливий ти,
Що побратим
Вуста нелживі має:
Ні самоти,
Ні гіркоти
Твоя душа не знає.

1901

ІСКАНДЕР

Поема

А чи світ Іскандера іще нам'ята?
В Македонії правив у давні літа
Він, сміливий і мужній, та заздрісний муж.
Тільки слава! — одна була в нього мета.

Як умер цар Філіпп, Іскандер посів
Батьків трон... Йшов йому двадцять перший...
Ярів!

Владолубець, вважав затісним свій край,—
Зразу ж погляд звернув до сусідніх країв.

І, задумавши зле, дужим військом постав
На безпечні краї: полонив міста,
Кров безвинну він лив, народи скоряв
Так жорстоко, мов скрізь вела його мста.

Скільки знищив життів він — юних, старих...
Скільки витоптав піль, врожаєм рясних...
Тож і пам'ять лишилась недобра в віках —
Пам'ять глуму й наруги тих літ тяжких.

Непокірних покірними він зробив.
Ханів гордих сумирними він зробив.
Світ жадав Іскандер загарбати весь...
Володіння безмірними він зробив.

Та жакоба його росла її поготів!
Вже і світ став тісний, цілий світ змалів.
Підлабузники ж медом із хтивих вуст:
«Іскандер — всеволодар, він — цар царів».

Перемоги його просурмили гінці,
Грізна слава летіла в різні кінці.
Рушив раттю в найдальші з найдальших краї —
Й там кривавее жнпво пожнуть женці...

Ні, устбять ніхто не міг перед ним,
Перед військом без ліку, нещадним, лихим.
Хто б той опір вчинив?.. Не мав перешкод.
Він, що править зібрався світом усім.

Тільки сталося... Ось він в пустелю забрів.
І забракло води... Жовтий обрій пашів.
Люди й коні страждали... Допито усе!
Так піддався він випробі серед пісків.

Спрага... Марево в спеці — оманливий рух...
Кожен смерті благає, знітивши дух.
І, знеможений сам, цар царів Іскандер
Вже хотів умертвити рабів та слуг...

Славний кінь його впав. Під гнітом біди
Він над другом схилився... впустив поводи.
І коли попрощався з мертвим конем,
Раптом глянув... щось блиснуло... смужка води!

Він ступив: там прозорий ручай дзюрчить...
Загубився, манливий, в пісках, блищить.
І губами припав Іскандер до струмка:
Та й солодка ж вода... джерелом струменить!

Освіжившись, він слугам звелів тоді
Рибу в'ялену вимити у воді,—
Стала риба духмяна, предобра на смак!
Іскандер, скуштувавши, ще дужче зрадів.

«Що за диво? — сказав. — Напивайтесь мерщій!
Умивайтесь, та й нумо по течії цій
Вздовж струмка... Приведе нас небавом ріка
В край багатий, напевне, садами рясний!

Пам'ятайте, це я вам удосталь води
Дав напитись... Отож-бо ступайте туди,
Куди я вам наказую, дужчий за всіх.
Ви здобудете всі мені там городи!»

І, напившись, і коней своїх в пісках
Напоївши, продовжило військо шлях.
Йшли у дзвоні литавр, у сяйві кольчуг,
Мчали — раді — по спечних, жахливих днях.

Довго мчали... Нарешті — міжгір'я. Туди,
В логовіну, вливається струмінь води.
І ворота побачили: доступ туди
Закривали в міжгір'я щитом золотим.

Іскандер — до воріт. Сіпа, торсає він —
Відчинити не може... Глухий лише дзвін.
Аж німіє міцна царева рука —
Ані руш... розлютився удачі син.

Той, перечить кому ніхто не смів,
Перед ким так чинилось, як він велів,
Іскандер, що всесильним себе вважав,
Осоромлений враз, від гніву скипів.

Вгору меч підійнявши, ударив з плеча
По воротах він... Б'є! Не жаліє меча.
Та ворота ні руш... Тратив силу дарма.
«Одчиніть! Одчиніть!» — він сердито кричав.

І хода за ворітьми відчулась чиясь...
Був то сторож. І мову почув він нараз:
«Одчиняти тобі повелінь не було.
Тут всевишнього дім! І сюди тобі — зась».

«Іскандером зовусь я, царем царів,
Я всі землі пройшов, я світ підкорив,
І стояти не личить мені прохачем.
Одчини! Що за край? Не томи вояків!»

«Чом бундючишся, царю? Чи мудро ж так!
Загнуздай себе спершу... Поганий знак,
Коли сам себе хвалиш, возносиш надмір.
Тут не місце тобі... Ти ж пожадний гробак!»

«Ні, я той із людей, хто прагнув, шукав...
Світ пізнав між бойовищ, між ратних справ.
Не впускаєш мене, то щось подаруй,
Щоби людям про дар цей я розказав».

«Ти по світу пройшов, не пізнав усього.
Ось тобі, що прохаєш, лови-но його.
Чоловіче недобрий, спробуй збагнуть
Суть того, що у згортку, суть діла твого».

Дар схопив Іскандер і до війська вернувся,
Нетерплячому — згорток йому розгорнувсь.
Тільки вражений був неприємно при тім:
Звичайнісіньку кістку уздрів якусь...

Ув образі, що сторож над ним покпив,
Кинув кістку бридливо він геть... І гнів
Знов пойняв його миттю... Аж заволав:
«Що за жарти!» Немов його гедзь вкусив.

Арістотель при нім, наймудріший мудрець,
Він був другом царя — найчесніший мудрець,
Підійняв тую кістку. «Вона не проста!» —
Арістотель сказав — найясніший мудрець.

Знали всі: цар царів рахувався з ним
(Хто ж не слухає мудрого в світі живім!).
«Принесуть нехай ваги сюди, покладем
Кістку й золото, — що переважить при цім?»

От і ва́ги. Наладили їх... Кілька слуг
Вже й казну піднесли до струмка, на луг.
Та ні злото, ні срібло — хоч скільки клади! —
Переважить не можуть кістку малу.

Бачить це спантеличений вкрай Іскандер,
Він на чашу зі скарбами зброю кладе.
Але кісточка біла усе ж вниз, —
Отже, важча й над зброю, шановну в людей!

У володаря подив не сходить з лиця.
«Всю казну переважила кістка оця.
А чи скарбів надбав я замало за вік?..
Що ж її переважить?» — пита в мудреця.

Арістотель нагнувся, взяв жменю землі
І сипнув нею в чашу — по кістці малій...
Миттю чаша зі скарбами вниз пішла,
Мертва кість — зразу вгору... Химерний зліт!

Подивований вкрай, Іскандер відвів
Наймудрішого вбік — від вояк та рабів.
«Ну, то що ж це за чудо ми бачимо тут?» —
Розтлумачить тихенько його попросив.

«Це,— промовив мудрець,— очноямкова кість...
Скільки оком пожадним людина їсть!
Скільки скарбів очима вона загриба!
Вмре ж — на очі лиш пригорщ землі!
Досить скрізь...

Очі скнари зажерливі — лихо для всіх.
Часом більше воно від природних лих.
Та всі цінності світу втрачають ціну,
Ув очницях відбившись — мертвих, сліпих...

Ти не гнівайсь, володарю, скінчити дай!
Не впустили ворота нас в диво-край,
А до тьми дійшли щоб — жбурнули нам кість...
Тут рубіж, царю, слави твоєї, знай».

І в задумі поник Іскандер, і сказав:
«Прах — усе, що чинив я... Вертаймо назад».
І на захід пішов він із військом своїм...
Одклубився пісок. Впала тихо роса.

От і кінчилась повість — сказання мале.
Сподіваюсь, повчання у ній не на зле.
Загребущим не будь! Злотворящим не будь!
Не наситиш очей — зажерливих лез...

Пам'ятай, що ти смертний. Життя — лиш мить.
І нікчемно отак, іншим шкодячи, жить.
Торгувати ж бо совістю й честю — ганьба!
Найстрашніше — зневагу людську заслужить...

Нащо та хвальковитість, жадання похвал
Між лакиз-підлабузників... Сотнями жал
Пережальять у спину, як ступиш від них.
При тобі ж — ніби й згода, і лестоців пал.

Ні, не треба, людино, себе саму
Звеличать... Марнославному віри не ймуть.
Варт чого ти? Ціну люди визначають лиш.
Якщо є в тобі сяйво, то сяять йому.

ПРИМІТКИ

Абдрахман (Абіш) — син Абая. Закінчив Михайлівське артилерійське училище у Петербурзі. Служив у чині поручика воєнопольової артилерії. Помер 1895 року в місті Верному (нині столиця Казахстану Алма-Ата).

Аксакал — буквально: білобородий; шанобливе звертання до старшого.

Акин — поет-імпровізатор, народний співець.

Алі-азрет — один з чотирьох сподвижників Мухаммеда, засновника релігії ісламу.

Байбице — старша дружина.

Байга — скачки; приз на скачках.

Бакси — знахар, ворожбит, шаман.

Баримта — набіг з метою викрадення худоби; *баримтач* — учасник набігу.

Батир — богатир.

Бет-ашар — буквально: відкривання обличчя нареченої; весільна обрядова пісня.

Бетеге — низькоросла степова трава.

Бухар Жирау Калкаманов (1693—1787) — придворний акин хана Аблая, попередник Абая.

Джайляу — місце літнього випасу худоби; пасовисько.

Джамшид — легендарний персидський цар, один з героїв «Шахнаме» Фірдоусі.

Домбра — казахський музичний інструмент.

Дулат Бабатаєв (1802—1874) — казахський поет, виразник патріархально-феодальної ідеології.

Жар-жар --- буквально: друг-пóдруг; весільна обрядова пісня.

Імам — настоятель мечеті.

Іскандер — Александр Македонський (356—323) — державний і політичний діяч античних часів, цар Македонії, вихованець Арістотеля.

Кааба — місце поклоніння мусульман у Мецці. Під час молитви мусульмани повертаються обличчям до Кааби.

Калім — викуп за наречену.

Кахарман — легендарний богатир з мусульманського релігійно-героїчного епосу.

Кобиз — музичний інструмент.

Кожекбай — приятель. У вірші «Буває, приятельсусід...» Абай типізує і висміює деякі риси Кожекбая.

Кидир — перекручена вимова імені Хізра, за мусульманськими уявленнями, святого покровителя подорожніх.

Магіш (скорочене ім'я Магріфі) — дружина Абдрахмана.

Махмуд (Мухаммед) (570—632) — засновник релігії ісламу.

Медресе — мусульманська духовна школа.

Назіра — літературна традиція переспіву сюжетів відомих творів.

Сулейман (Соломон) — біблійний цар; у мусульман вважається пророком.

Середній джуз — поширений поділ усіх казахів на три частини: старший, середній і малий джуз.

Тобикти — численне плем'я казахів середнього джуза, що населяло південну частину нинішньої Семипалатинської області — всю територію Чингиського хребта

і степу на північ від нього. Абай походить з роду тобикти.

Той — бенкет.

Тулпар — легендарний кінь.

Урус — росіянин.

Хадіс — висловлювання, що приписуються Мухаммеду, засновнику ісламу.

Халіф — глава арабської держави.

Шаріат — звід мусульманських законів.

Шільдахана — святкування народження дитини.

Шолпи — золота або срібна прикраса в косах дівчат і молодих жінок.

Шортанбай Канаєв (1818—1871) — відомий акин реакційного напрямку.

З М І С Т

Велич Абая. Ісхак Дюсенбаєв	5
---------------------------------------	---

ПОЕЗІЇ

«Ось вершник із беркутом...» Переклав О. Довгий	31
«Чорні очі горять...» Переклав Б. Степанюк	33
«Не спиться. Старію». Переклав З. Гончарук	35
«Народе мій, трударю мій забитий!» Переклав З. Гончарук	37
«Дешеві забавки—не скарб...» Переклав В. Забаштанський	40
Літо. Переклав Ю. Сердюк	45
«Без пуття я навчався...» Переклала С. Йовенко	48
«Буває, приятель-сусід...» Переклав Н. Тихий	50
«Поезія — натхненний душі високий спів» Переклав А. Кацнельсон	57
«Людина у жалобі...» Переклав А. Кацнельсон	60
Осінь. Переклала С. Йовенко	63
«Вже листопад. Вже час в аул...» Переклала С. Йовенко	65
Зима. Переклав П. Мовчан	67
«В літні місячні ночі ясні...» Переклав Н. Тихий	69
«Душа моя мертва». Переклав О. Максимейко	70
«Волосним я нарешті став...» Переклав І. Гончаренко	72
Восьмивірші. Переклав В. Коломівць	78
«Писать поезій для розваг не можу...» Переклав З. Гончарук	86

«Кохання й похіть різну мають суть...» <i>Переклав М. Фененко</i>	88
«Як без тебе жить?..» <i>Переклав В. Забаштанський</i>	89
«Ну що зі мною робиш ти...» <i>Переклав Б. Степанюк</i>	90
«Люблю тебе! Все інше — тлін!..» <i>Переклав О. Лупій</i>	93
«Такі твої милі слова...» <i>Переклав О. Довгий</i>	95
«Як рука завтовшки, за плічми коса» <i>Переклав Н. Тихий</i>	98
«Де ж ти, юний шал життя...» <i>Переклав В. Забаштанський</i>	99
«Нехай і сонце, й місяць сяйво ллють...» <i>Переклав Ф. Скляр</i>	101
«Горя вогонь...» <i>Переклав В. Забаштанський</i>	102
«Світами доля поводи́ла...» <i>Переклав П. Мовчан</i>	104
«Все може набриднуть мені...» <i>Переклав А. Кацнельсон</i>	107
«Душа, буває, аж горить...» <i>Переклав О. Лупій</i>	109
Весна. <i>Переклав А. Кацнельсон</i>	110
«Доля молоді сумна...» <i>Переклав Ф. Скляр</i>	113
«Одного себе шанув...» <i>Переклав О. Ющенко</i>	114
«Коли вогонь палахкотить...» <i>Переклав С. Литвин</i>	115
«Двоє в світі своїм...» <i>Переклав Ю. Сердюк</i>	118
«Ти зінице моя...» <i>Переклав О. Лупій</i>	120
«Що шукаєш, душе моя?» <i>Переклала С. Йовенко</i>	124
«Заспокойсь, не журися надміру...» <i>Переклав Ф. Скляр</i>	126
«Так мало він весен стрінув...» <i>Переклала С. Йовенко</i>	127
«Жар і лід...» <i>Переклала С. Йовенко</i>	128
«Хвалько, крутій...» <i>Переклав О. Максимейко</i>	129
«Наступає зима навісна...» <i>Переклав І. Гончаренко</i>	131

«На нашу молодь сумно я дивлюсь...» <i>Переклав І. Гончаренко</i>	133
«У закоханих мови немає...» <i>Переклав О. Жолдак</i>	134
«Дитинство вмерло» <i>Переклав Ф. Скляр</i>	135
«Витре розумний сльозу...» <i>Переклав С. Литвин</i>	136
«Красуня дівчина у хана жила...» <i>Переклав С. Литвин</i>	139
«Пісня серця химерно літа і літа...» <i>Переклав С. Литвин</i>	141
«Іноді, як на душі немає...» <i>Переклав В. Забаштанський</i>	143
«Ти людям не вір, що улесливі...» <i>Переклав А. Кацнельсон</i>	145
«Крик, що здійме юрма...» <i>Переклав Ф. Скляр</i>	146
«Трава пробилась крізь колючий сніг...» <i>Переклав О. Ющенко</i>	147
«Полум'яне, наче криця...» <i>Переклав З. Гончарук</i>	148
«Що мій роз'єднано народ...» <i>Переклав В. Струтинський</i>	149
«Доля жорстока грабус нас...» <i>Переклав М. Нагнибіда</i>	151
«Буду я лежати у землі сирій...» <i>Переклав О. Жолдак</i>	152
«День за днем, як мить, майне...» <i>Переклав О. Ющенко</i>	154
«Натомилось мое серце...» <i>Переклав М. Фененко</i>	155
«Молодість — пишна весна...» <i>Переклав М. Фененко</i>	156
«Запеклим і лютим одчаєм...» <i>Переклала С. Йовенко</i>	157
«Годував цуценя, жалів...» <i>Переклав О. Жолдак</i>	158

«Чого він лащитья до всіх...»	Переклав	
О. Жолдак		159
«Себелюбцем ріс, високо ніс чоло...»	Пере-	
клав О. Жолдак		160
«Чом так, серце, болшш давно?»	Переклав	
С. Литвин		161
«Як сонце свій погасить жар...»	Переклав	
Ф. Скляр		163
«Бачив я, бачив...»	Переклав С. Тельнюк . . .	165
«Я прогавив життя...»	Переклав В. Вільний	166
«Безжурна юність і хмільна!»	Переклав	
О. Ющенко		167
«На тих устах...»	Переклав П. Мовчан . . .	168
Іскандер (Поема). Переклав В. Коломіць . . .		169
Примітки. Склав І. Дюсенбаєв		177

АБАЙ КУНАНБАЕВ
СТИХОТВОРЕННЯ
(На українському мові)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор С. А. Йовенко
Художник В. С. Кравченко
Художній редактор В. В. Машков
Технічний редактор В. І. Кульбич
Коректор О. С. Назаренко

Виготовлено
на книжковій фабриці «Жовтень»
республіканського виробничого
об'єднання «Поліграфкнига»
Держкомвидаву УРСР,
Київ, вул. Артема, 23-а.

Здано на виробництво 28.III 1974 р.
Підписано до друку 21.VI 1974 р.
Папір № 1. Формат 60×84¹/₃₂.
Фізичн. друк. арк. 5,75.
Умовн. друк. арк. 5,365.
Обліково-видавн. арк. 4,941.
Ціна 41 коп. Замовл. 395. Тираж 8000.

У серії «Перлини світової лірики»
у 1974 році виходять:

АБАЙ КУНАНБАЄВ
Поезії. (З казахської).

*

Р.-М. РІЛЬКЕ
Поезії. (З німецької).

*

МИХАІЛ ЕМІНЕСКУ
Поезії. (З румунської).

Ш А Н О В Н І Ч И Т А Ч І !

подавайте книгарням або республіканському магазину «Книга — поштою» (м. Київ—117, вул. Попудренка, 26/Д) попередні замовлення на книжки поезії. Це гарантує своєчасне одержання видань.

44007

